

LUJO MARGETIĆ

PREFERIRANJE DJETETA PO KRČKOM, RAPSKOM I DRUGIM PRIMORSKIM STATUTIMA

I. Izvori

Prema odredbama Krčkog statuta na latinskom jeziku¹ roditelji ne mogu oštetiti oporukom svoju djecu u njihovu nasljednom dijelu. Nasljedni dio djeteta izračunava se tako da se imovina dijeli na jednake dijelove među djecom i ostaviteljem. Roditelj može imovinu i za života razdijeliti među djecom na jednake dijelove, s time da može nasljedni dio jednog djeteta povećati za jedan romanat. Roditelj slobodno raspolaze samo onim dijelom ostavštine koji mu je rezerviran kao njegov dio.²

¹ Krčki statut na latinskom jeziku iz početka XVI st. objavljen je dva puta. Prvi put od G. Vassilicha u *Atti e memorie della societa istriana di archeologia e storia patria* (u daljnjem tekstu *Atti e memorie*), vol. I, fasc. 1 i 2, Parenzo 1885, a drugi put od A. Lusardi i E. Besta, *Statua Veglae*, Milano 1945. O vremenu postanka tog statuta v. L. Margetić, *Bračno imovinsko pravo prema Krčkom statutu na latinskom jeziku*, Krčki zbornik 2, Krk 1971, 170.

² Krčki statut, 1. II, cap. LXX *De testamentis et ultimis voluntatibus et aliis superinde: (...) Item quod nemo valeat ordinare (...) habens plures haeredes ut praeiudicare (...) possit aliquem ex ipsis liberis filiis vel filiabus ultra valorem unius romanati (...), reservata tamen portione ipsorum patrum et matrum, ex qua portione (...) ipsi genitores liberi possint ordinare (...)* tj. dalje, da nitko ne može raspolagati imovinom za slučaj smrti ako ima više potomaka tako da bi oštetio nekog od svoje muške ili ženske djece iznad vrijednosti jednog romanata, ne uzimajući u obzir dio samih očeva i majki, iz kojeg dijela sami roditelji mogu slobodno vršiti raspoložbe za slučaj smrti. Radi se o pravnim normama koje su važile do donošenja tog statuta. Naime, slijedećom odredbom u istoj glavi ukida se spomenuti nasljednopravni sustav i uvodi potpuna sloboda oporučivanja.

Iz spomenutih odredbi Krčkog statuta mogu se izvesti ovi zaključci o obiteljskom i nasljednom pravu na Krku u XV st., a bez ikakve sumnje i u ranijim stoljećima:

a) imovina roditelja nije u njegovom vlasništvu u smislu klasičnog rimskog i modernog prava, premda su njegova prava u mnogome slična pravima vlasnika.³ Roditelji s djecom čine neku vrst kućne zajednice sui generis,

b) u toj i takvoj kućnoj zajednici imovina pripada roditelju i njegovoj djeci na jednake dijelove,

c) roditelj ima nad dječjim dijelovima imovine utoliko pravo raspoložbe što može za života ili za slučaj smrti izvršiti realnu diobu imovinskih česti,

d) roditelj smije prilikom diobe dodijeliti jednom djetetu nešto veći dio nego ostaloj djeci. To povećanje ne može iznositi više od jednog romanata,⁴

e) na jednaki dio imaju pravo djeca muškog i ženskog spola,

f) roditelj smije samo »svojim« dijelom imovine posve slobodno raspolagati.

U ovom radu razmotrit ćemo u prvom redu pravni institut preferiranja jednog djeteta u odnosu na drugu djecu koji se u Krku pojavljuje u specifičnom obliku povećanja nasljednog dijela preferiranog djeteta za jedan romanat.

I u Rabu nalazimo na slični pravni institut. Prema Rapskom statutu⁵ otac mora ostaviti svojoj zakonitoj djeci čitavu svoju imovinu, izuzev onog dijela što ga je namijenio pobožnim svrhama radi spasa svoje duše (pro anima sua). Ipak, otac može ostavštinu koja pripada djeci rasporediti među djecom. Kod toga otac može pojedino dijete preferirati i dodijeliti mu nešto više nego što bi tom djetetu pripalo podjelom na jednake dijelove. Preferiranje se vrši ili u obliku »dara«

³ U pojedinosti ne možemo ulaziti. Spomenimo bar to da roditelj ne može slobodno otuđivati nekretnine, već da ih prethodno mora ponuditi djetetu (I. II cap. LXVIII) i da može vršiti raspoložbe u povodu smrti tek nakon što je razdijelio djeci njihove nasljedne dijelove (I. II cap. LXX: etiam viventibus filiis et eis invitis, dum iam suam partem haereditariam habuerint a parentibus).

⁴ O bizantskom novcu romanatu v. npr. Z. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske, II svezak, Zagreb 1956, 359; G. Novak, Povijest Splita, I, Split 1957, 465 i d., 587; I. Rendeo, Bizantski novci, Hrvatska enciklopedija II, Zagreb 1941, 644—645; isti, Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, 591.

⁵ U. Inchiostri, A. G. Galziana, Gli statuti di Arbe, Archeografo triestino, N. S., vol. XXIII, fasc. 1 i 2, a. 1899—1900, Trieste 1900.

(donum) u visini od približno 10% imovine⁶ ili u obliku neke vrsti prelegata (prema terminologiji statuta: obitus) koji može iznositi najviše 100 libara (ako očeva ostavština prelazi 1000 libara) odnosno 50 libara (ako je očeva ostavština manja od 1000 libara). Istom djetetu ne može se dodijeliti donum i obitus.⁷

Načela nasljednog prava u Krku i Rabu vrlo su slična. Istaknimo ipak ove razlike:

a) u Krku otac i majka imaju jednaka prava, u Rabu gornji propisi važe samo za oca, dok majka može za spas duše raspoločiti četvrtinom ostavštine,

b) u Krku je roditeljski dio jednak dijelu pojedinog djeteta, na Rabu je otac potpuno slobodan u odnosu na visinu raspolaganja, ali je vezan utoliko što raspoložbe može vršiti samo pro anima,

c) u Krku je preferiranje djeteta prilično ograničeno, dok u Rabu ono može doseći čak do 20% vrijednosti ostavštine — dakako s ograničenjem da se jednog potomka može preferirati najviše do 10%.

Razlika između krčkog i rapskog srednjovjekovnog prava u odnosu na preferiranje djece sastoji se dakle u tome što se na Krku dozvoljavalo preferiranje jednog djeteta prema drugoj djeci najviše do jednog romanata, dakle postavilo se jedinstvenu granicu preferiranja, dok se na Rabu granicu utvrdilo uzimajući u obzir vrijednost ukupne ostavštine.

Prije nego krenemo daje u proučavanje toga pravnog instituta bit će korisno utvrditi da li pravni sustavi drugih pravnih područja na našoj obali Jadrana poznaju pravnu ustanovu preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece. I zaista, već površan pregled primorskih srednjovjekovnih statuta dalmatinskih gradova pokazuje nam ovu sliku: gradovi na južnom Jadranu imaju sustav preferiranja sličan krčkome, a na sjevernom Jadranu svojim se rješenjima približavaju rapskom tipu.

⁶ Rapski statut, l. II, cap. V *Qualiter pater unum donum faciat uni soli filio suo: (...) si quis vir decesserit tam cum testamento (...) vel sine, et reliquerit heredes legitimos post se; omnia bona (...) remaneant legitimis heredibus (...) equaliter, exceptis (...) pro anima sua. Si vero pater (...) voluerit (...) facere aliquod advantagium (...) uni solo de suis heredibus legitimis (...) si (...) habuerit (...) ad valorem librarum mille (...) vel abinde inferius possit facere (...) unum donum (...) valoris librarum centum (...); si habuerit (...) ad valorem librarum duorum millium (...) possit facere unum donum dex libris ducentis (...); si vero (...) habuerit (...) ad valorem trium millium (...) vel abinde superius usque in infinitum, possit (...) facere unum donum (...) usque ad valorem librarum trecentarum (...)* tj. »ako neki muškarac umre s oporukom ili bez (nje) i ostavi zakonite nasljednike, sva dobra ostaju zakonitim nasljednicima na jednake dijelove, osim onog za njegovu dušu. Ako pak otac hoće učiniti neku prednost samo jednog od svojih zakonskih nasljednika, ako ima 1000 libara ili niže, može učiniti dar u vrijednosti od 100 libara; ako ima vrijednosti od 2000 (sc. na više), može učiniti dar od 200 libara; a ako ima vrijednost od 3000 libara i na više u beskonačnost, može učiniti dar do 300 libara.

⁷ Rapski statut, l. II, cap. XI *De obitibus faciendis.*

Među gradovima na južnom Jadranu najvažnije mjesto zauzima, dakako, Dubrovnik. Prema Dubrovačkom statutu iz 1272. god.⁸ otac je mogao za života razdijeliti svoju imovinu među muškom djecom na taj način što je mogao slobodno raspolagati samo svojim dijelom imovine u visini dijela jednog sina i taj dio dodijeliti bilo kojem sinu, dok je ostalo morao ostaviti muškoj djeci na jednake dijelove osim što je najstarijem sinu mogao ostaviti dar do vrijednosti od jedne libre srebra.⁹

Slični pravni propisi važili su u Kotoru prema Katorskom statutu¹⁰ samo s tom razlikom što je otac mogao preferirati bilo kojeg sina, a ne samo najstarijeg, i to krevetom, a ne librom srebra,¹¹ kao i u Budvi prema Budvanskom statutu,¹² gdje je otac mogao preferirati bilo kojeg sina do vrijednosti od 20 perpera.¹³

Srednjodalmatinski statuti približavaju se svojim rješenjima pitanja preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece rapskom tipu preferiranja. Tako su Paški,¹⁴ Brački,¹⁵ Hvarski,¹⁶ Zadarski,¹⁷ Skradinski¹⁸ i

⁸ V. Bogišić, C. Jireček, *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272* (Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, u daljnjem tekstu MHJSM, vol. IX), Zagreb 1904.

⁹ Dubrovački statut, l. IV, cap. XVI: Si pater voluerit inter filios suos sua bona mobilia dividere xx et distribuere, possit hoc facere etiam filii nolentibus: stabilia etiam possit dividere et partem suam unicuique filio assignare et si voluerint (točnije: voluerit), dum vixerit, apud se partes filiorum omnium retinere; cap. XVIII: Pater (...) possit majori filio donare (...) usque ad napum unum argenteum de libra una. Raspolaganje za slučaj smrti normirano je u l. IV cap. XVII. Tamo je propisano da otac može četvrtinu svoje imovine zapisati pro anima. U pojedinosti ne može ovdje ulaziti.

¹⁰ Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616.

¹¹ Katorski statut, cap. CXXXIX: (...) vni filiorum plusquam alteri dare non possit nisi tantum maiori filio lectum.

¹² Š. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae...*, MHJSM vol. III, Zagreb 1882—1883. Prijevod Budvanskog statuta nalazi se u N. Vučković, *Srednjovjekovni statut Budve*, Budva 1970.

¹³ Budvanski statut, cap. CXLVI: (...) et possa dar il padre piu a un figliolo che all'altro una possession di valor di perperi 20, sia casa o casale.

¹⁴ Statuta communitalis Pagi, Venetiis 1637, lib. IV cap. XLVIII De decima parte danda pro vantaggio filio vel filiae et non ultra: Ne lis et discodia inter filios et filias oriatur (...) pater (...) siue mater possit (...) dare (...) ultra partem suam cuiusque sibi placuerit ex filiis, et filiabus decimam partem suorum bonorum mobilium, et immobilium.

¹⁵ K. Kadlec, *Statuta et reformationes insulae Brachiae*, MHJSM vol. XI, Zagreb 1926, lib. II, cap. III De ordinatione viri ad mortem et de nuptiis: (...) ille, qui haberet filios, non possit dare de suis bonis plus uni quam alteri nisi unam rem (...) intelligendo quod dicta res non valeat ultra decimam partem omnium bonorum suorum. Usp. i A. Cvitančić, *Srednjovjekovni statut Bračke komune*, Brački zbornik br. 7, Supetar 1968, 110.

¹⁶ Š. Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis insulae Lesinae*, MHJSM vol. III Zagreb 1882—1883, Statut Hvara, lib. II, pac. XXX s identičnim tekstom kao Brački statut, lib. II, cap. III. V. opaska 15.

¹⁷ Statuta iadertina cum omnibus reformationibus in hunc usque diem factis, Venetiis 1564, lib. III, cap. LXI Quod pater familias alicui ex filiis non possit dare ante partem ultra, quam libras decem pro centenario: (...) pater familias non possit dare alicui ex filiis masculis ante partem ultra quam decem pro centenario bonorum siue partis quae ad alios filios in bonis

Splitski¹⁹ statut propisivali da se jednom djetetu može ostaviti najviše do jedne desetine vrijednosti ostavštine iznad dijela koji pripada tom djetetu.

Šibenski statut povisio je mogućnost preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece od jedne desetine na jednu četvrtinu ukupne ostavštine.²⁰ Konačno, u Trogirskom statutu²¹ predviđeno je slično rješenje kao i u Rapskom statutu, naime ostavitelju je odobreno da izvrši dva preferiranja, svako u visini od jedne desetine ostavštine. Jedno preferiranje, tzv. *super partem*, išlo je u korist djeteta, a drugo, tzv. *azzaticum*, u korist unuka. *Azzaticum* se nije moglo dodijeliti sinu preferiranog djeteta.

Pregled odredaba srednjovjekovnih gradova na našoj obali Jadrana što se odnose na preferiranje jednog djeteta na štetu druge djece ne bi bio potpun kad ne bismo upozorili i na odredbe onih statuta koji izričito zabranjuju bilo kakvo preferiranje.

Značajno je da najstarije odredbe Korčulanskog statuta, tj. najstarijeg sačuvanog statuta, sadržavaju normu po kojoj otac mora ostaviti svakom djetetu jednak dio imovine, čak i u slučaju da je sastavio opo-

patris pertineret de iure. Si uero non haberet filios masculos sed filias tantum foeminas, quod dictum est de filiis masculis, hoc idem in omnibus (...) de filiis foeminis intelligatur esse statutum.

¹⁸ Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis Lesinae Statuta civitatis Scardonae*, cap. X *De super parte*: (...) *quicunque de nostris civibus habens heredes, quod voluerit plus uni quam alteri dare super partem donare non possit plus nisi decimam partem de suis bonis (...).*

¹⁹ J. J. Hanel, *Statuta et leges civitatis Spalati*, MHJSM, vol. II, Zagreb 1878, lib. III, cap. XXXVIII *De decima, que potest recipi supra partem*: (...) *nullus habens heredes possit dare alicui suorum heredum supra partem, nisi decimam partem suorum bonorum (...).*

²⁰ *Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, Venetiis 1608*, lib. IV, cap. LXIV *De quarta parte bonorum danda pro auantagio filio, vel filiae et non ultra s* tekstom koji je praktički indentičan s odgovarajućim tekstom Paškog statuta, lib. IV, cap. XLVIII, osim što umjesto *decimam partem* stoji *quartam partem*. V. opaska 14.

²¹ I. Strohal, *Statutum et reformationes civitatis Tragurii*, MHJSM, vol. X, Zagreb 1915.

²² Trogirski statut, lib. III, cap. 8 *De supra parte et azzatico*: (...) *si quis habens heredes, dare voluerit alicui supra partem, possit uni tantum (...) dare ita, quod illud unum (točnije: donum) quod dederit non valeat ultra decimam partem omnium suorum bonorum, similiter quoque azzaticum non excedat valorem decime partis; et non liceat alicui dare azzaticum heredi illius, cui iam dederit super partem (...).*

ruku, što znači da oporuka po našem najstarijem statutu ima značaj podjele ostavštine među djecom.²³

Spomenimo još i Kotorski statut, prema kojem se kao što smo upravo vidjeli, najstarijeg sina može preferirati nekom vrsti prelegata, i to upravo krevetom »secundum antiquam consuetudinem«, ali gdje se inače izričito kaže da otac prilikom diobe s djecom mora svakom djetetu ostaviti jednaki dio imovine i da on »ne može dati jednom sinu više nego drugom«.²⁴ Svakako je očito da je preferiranje po Kotorskom i Dubrovačkom statutu nešto sasvim drugo nego preferiranje po svim ostalim dalmatinskim statutima, uključivši i Budvanski statut. Preferiranje najstarijeg sina po svojem sadržaju, obliku i razlogu toliko se razlikuje od preferiranja najdražeg djeteta da se punim pravom može reći da su to dvije posve različite pravne ustanove.

Creski i Riječki statut nemaju odredaba o preferiranju jednog djeteta na štetu druge djece. Razloge tome vidjet ćemo kasnije u ovom radu.

II. Stav nauke

O preferiranju djeteta u srednjovjekovnim statutima na našoj obali Jadrana pisalo se razmjerno malo.

Strohal je izdanju Trogirskog statuta dodao tumač manje poznatih riječi i stručnih termina i u njemu objasnio pravnu ustanovu preferira-

²³ Korčulanski statut A Cap. XXXVI (= Korčulanski statut B cap. XXXIX): (...) si aliquis homo decesserit tam cum testamento quam sine testamento et habeat vnum filium uel plures (...) debeant diuidi equaliter bona illius. Još jasnije je princip nepreferiranja izražen u Korč. statut, B, cap. XXXIX: Item statuimus quod vt supra dictum est de uiro moriente tam cum testamento quam sine intelligendum est similiter de muliere (...) uidelicet quod mulier non possit testari plus vni filio uel filie quam alii (...) V. J. Hanel, Statuta et leges civitatis Curzulae, MHJSM vol. I, Zagreb 1877. Tek jedna reformacija između 1426—1444. god. odobrava ocu preferiranje sinova u odnosu na kćerke: Korčulanski statut, Ref. XXXVI: vnusquisque homo possit (...) in suo testamento relinquere ad suum libitum plus filio (...) quam filiae (...). Non possit tamen plus testari vni filio quam alijs, nec plus vni filiae quam alijs.

²⁴ Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis 1616, cap. 139: Si pater voluerit inter filios suos (...) sua bona (...) diuidere (...) possit hoc facere etiam filijs nolentibus et partem contingentem (...) unicuique filio assignare et si voluerit dum vixerit apud se partes filiorum omnium retinere et quod uni filiorum plus quam alteri dare non possit, nisi tantum maiori filio lectum, secundum antiquam consuetudinem. Kao što se vidi ove odredbe nisu samo sadržajno sasvim slične odredbama Dubrovačkog statuta, 1. IV, cap. XVI i XVIII, već je i način izražavanja toliko sličan da nema sumnje u zajedničku provencijenciju.

nja koju Trogirski statut naziva azzaticum ovako: ono, što prema oporuci dobije jedan nasljednik (haeres) više nego li drugi takav nasljednik, dotično više nego li njegov zakonski nasljedni dio; po trogirskom statutu mogao je taj azzaticum biti najviše jedna desetina cijele ostavštine.²⁵ Objašnjenje je pogrešno: azzaticum je preferiranje unuka na štetu ostale ostaviteljeve djece. To proizlazi sasvim nedvojbeno već iz teksta odgovarajuće odredbe Trogirskog statuta (et non liceat dare azzaticum heredi iulius, cui iam dederit super partem), a i sačuvane vijesti o oporuci s takvom vrsti preferiranja u Trogiru sadrže također preferiranje unuka.²⁶ Strohal ne objašnjava drugu vrst preferiranja po Trogirskom statutu, tzv. super partem.

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae objašnjava avantagium kao utilitas, commodum, korist, probitak i kao primjer navodi Paški statut.²⁷ Prema objašnjenju istog leksikona azzaticum je legati testamentarii species, vrsta oporučnog legata.²⁸ Vjerojatno je želja za lapidarnošću uzrokovana namjenom leksikona imala za posljedicu da su objašnjenja u najmanju ruku nepotpuna.

Beucu i Cvitaniću imamo zahvaliti na opširnom i temeljitom prikazu srednjovjekovnog zadarskog, odnosno splitskog statutarnog prava.²⁹ Pa ipak, oba su autora prešla preko pravnog instituta preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece ne spomenuvši ga nijednom riječju. To je tim više za žaljenje što je prikaz nasljednog prava bez analize spomenutog instituta nužno morao ostati nepotpun.

Ipak, Cvitanić se osvrnuo na preferiranje djeteta u svojoj uvodnoj studiji prijevodu Bračkog statuta.³⁰ Cvitanić naglašava da je sloboda oporučivanja »u početku bila ograničena time što ostavitelj, koji je imao djece, nije mogao ostaviti jednome više nego drugima, osim jedne stvari koja je vrijedila najviše koliko deseti dio čitave njegove imovine«. Kako Cvitanić nastavlja da su »djeca bila ujedno nužni nasljednici svojih roditelja«, proizlazilo bi da je preferiranje jednog djeteta zapravo ono jedino što ostavitelj može oporukom učiniti. Prema Cvitaniću »u prvaj pak polovini XV stoljeća ta je sloboda oporučivanja

²⁵ Strohal, n. dj., 310.

²⁶ Npr. M. Barada, Trogirski spomenici I, sv. II, Monumenta spectantia historiam Sclavorum Medirionalium (= MSHSM), vol. 45, Zagreb 1950, str. 252. U oporuci neke Stane, sastavljenoj 28. listopada 1286. stoji: de omnibus meis bonis que habui a genetrice mea et genitore meo (...) relinquo (...) decimam partem pro acatico et nomine acatici Donato meo nepoti filio (...) Radosclae mee filie (...).

²⁷ M. Kostrenčić, V. Gortan, Z. Herkov, Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae, Fasc. I, Zagreb 1969, 86. Kod citiranja Paškog statuta potkrala se greška. Naveden je Stat. Pagi 59/1, umjesto ispravno 58/1.

²⁸ N. dj. 90.

²⁹ I. Beuc, Statut zadarske komune iz 1305. godine, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. II, Rijeka 1954, 491—781, o nasljednom pravu 697—722; A. Cvitanić, Pravno uređenje splitske komune po statutu iz 1312. godine, Split 1964, o nasljednom pravu 157—163.

³⁰ A. Cvitanić, Srednjovjekovni statut bračke komune, Brački zbornik br. 7, Supetar 1968, 72.

još nešto proširena po ugledu na mletačko pravo«. To je točna, ali pravno nezadovoljavajuća konstatacija. Tako je razvoj nasljednog prava i na Braču ostao ipak nedovoljno analiziran i objašnjen.

U. Inchiostri je zapravo jedini pravni povjesnik koji se opširnije pozabavio pitanjem preferiranja djeteta u srednjovjekovnim dalmatinskim statutima. Za nas je njegov rad o pravnom sustavu u Rabu³¹ od posebnog interesa, ne samo zato što mu je prvenstveni cilj bio da prikaže osnove rapskoga pravnog sustava, dakle pravnog područja koje nas u ovome radu u prvome redu zanima, već i zato što je Inchiostri zaista temeljiti poznavalac ne samo srednjovjekovnog dalmatinskog i istarskog prava, nego i zato što on vrlo dobro poznaje rimsku, bizantsku, talijansku i germansku pravnu problematiku. Od takva stručnjaka zaista se može punim pravom očekivati najbolje rezultate. Na žalost, Inchiostri je svoja istraživanja usmjerio u već unaprijed određenom pravcu. Naime, on je sebi postavio u zadatak dokazati da su tako reći sve pravne norme i svi pravni instituti srednjovjekovne Dalmacije potekli iz osnovnih načela i pojedinih odredaba rimskog prava pa je za volju toj svojnoj ideji često neobjektivan. Uostalom da vidimo kako je Inchiostri rješavao problem preferiranja djeteta u Rabu — i uopće u Dalmaciji — u svojoj najopsežnijoj studiji.³²

Po Inchiostriju preferiranje djeteta iznad zakonskog dijela Rapski statut naziva *avantagium* i nije ništa drugo nego *melioratio* vizigotskih i langobardskih zakona, a temelji se bez sumnje na rimskim izvorima.³³ Pozivanje na izvore i na literaturu ne može a da ne impresionira. Inchiostri u opasci navodi: *Giannino Ferrari, Ricerche sul diritto ereditario in Occidente nell'alto medio evo con speciale riguardo all'Italia, Padova, 1914; Tamassia, La »melioratio« dei figli nell'antico diritto ereditario germanico, Modena (Arch. giurid., vol. LXXXV, fasc. 1), 1921; Pertile, Dir. ital., V, § 130. Leggi longobarde: Liutpr. c. 113; Astolfo, c. 13. Cfr. Lex Wisigoth, 1. IV, t. 5, § 4: Lex Wisigoth. Reccesvind. IV, 5, ed. Pertz, M. G. H. Fonti romane in Cod. Theod., III, 8, 2; Cod. Iust. c. 3 de secundis nuptiis, V, 9. Nov. Iust. 22, c. 48. Cfr. pure: Marculfi, Form. IV, n. 11 e 21 (form. sirmondiane). Le formule marcolfine ebbero diffusione anche nei territori italiani. Inoltre: Rozière, Recueil général des formules usitées dans l'empire des francs du Ve au Xe siècle, Paris, 1859—1871, v. I, form. CXXXIV, CLXXII, CLXVII. Ducange, Gloss. m. atque inf. lat. I, 474, coll. 2 e 3. U nastavku svoje analize Inchiostri navodi slične odredbe Paškog, Hvarskog, Bračkog, Splitskog, Trogirskog, Zadarskog, Dubrovačkog i Budvanskog statuta pa se nakon toga*

³¹ U. Inchiostri, *Il Comune e gli statuti di Arbe fino al secolo XIV*, Archivio storico per la Dalmazia a. V, vol. IX i X i a. VI vol. XI i XII, Roma 1930 i 1931.

³² U. Inchiostri, n. dj., 183—184.

³³ Inchiostri, n. dj. 183: Questa quota, concessa in più, che lo statuto chiama *avantagium*, non è altro che la *melioratio*, accolta dalla *Lex Wisigothorum*, dalle leggi longobarde e così via; desunta, senza dubbio, da fonti romane, come lo dimostrarono le geniali indagini di G. Ferrari e del Tamassia.

pita za ratio tog pravnog instituta. On kaže da se ni u jednom statutu, doduše, izričito ne govori o razlozima ali da se motivacija čini u svakom slučaju jasnom i da ona ne može biti ništa drugo nego *contemplatio meritorum*, odnosno *meritum servitii*, koji su iz Teodozijeve kodeksa prešli u Justinijanov. Tako Inchiostri s velikim zadovoljstvom bilježi novu potvrdu svojih shvaćanja o rimskom pravu kao izvoru rapskoga pravnog sustava u cjelini i u pojedinostima.³⁴ Na kraju Inchiostri odbija pomisao na eventualni utjecaj germanskih prava u oblikovanju tog instituta.³⁵

Kolikogod treba Inchiostriju priznati zaista temeljito poznavanje prava u srednjovjekovnoj Dalmaciji, toliko djeluje ako ništa drugo — a ono bar neugodno i odbijajuće, njegovo uporno ignoriranje postojanja hrvatskog naroda i hrvatskog prava na obalama Jadrana. Nadalje, on uopće ne spominje problematiku utjecaja slavenskog prava uopće. Međutim, to su samo sporedne zamjerke. Sporedno je čak i to što Inchiostri pogrešno smatra da Rapski statut naziva preferiranje djeteta pravnim tehničkim izrazom *avantagija*, a to nije tako. Naime, Rapski statut to preferiranje naziva *opetovano donum*, dakle — dar, što ga ostavitelj može dati jednom od svojih sinova. Rapski statut kaže po prilici ovo: ako otac hoće preferirati (*facere aliquod avantagium*) jedno dijete, može mu dati dar (*donum*) u visini određenoj prema ukupnoj očevoj imovini. Prije bi se moglo reći da je *avantagij* tehnički termin preferiranja djeteta na Pagu i Šibeniku, jer se tamo u naslovu odgovarajuće glave zaista kaže *De decima (quarta) parte dando pro avantaggio*. Ipak, u tekstu tih statuta ne govori se o *avantagiju*, već o darovanju *ultra partem*, što odgovara pojmu *ante partem* u Zadru odnosno *supra partem* u Trogiru i Splitu i *super partem* u Skradinu.

Dakako, centralna točka Inchiostrijeva izvođenja nije ni dodirnuta svim tim našim sporednim prigovorima. Ali upravo ona izaziva već a priori najveće sumnje. Zar je zaista »senza dubbio« preferiranje djeteta poteklo iz rimskih pravnih pojmova i rimskih pravnih normi? Naime, unatoč »genijalnim istraživanjima Ferrarija i Tamassija« — kojima se zaista ne može odreći dubina misli i temeljitost dokumentacije — zar se može lako primiti teza da bi preferiranje djeteta imalo svoj izvor u rimskim idejama³⁶ kad je osnovna ideja vodilja rimskog nasljednog prava upravo protivna takvom pravnom institutu? Mislimo na slobodu

³⁴ Inchiostri, n. dj. 184: *E la diffusione di questo principio, con poche differenze, in quasi tutte le leggi statutarie dalmate lascia già scorgere un fondo di tradizioni giuridiche comuni, le quali non possono non avere le loro radici e i loro precedenti che nelle norme del diritto romano.*

³⁵ Inchiostri, n. dj. 184: *Non è necessario ammettere nemmeno in questo caso che vi abbiano direttamente influito leggi e disposizioni di schiatta germaniche.*

³⁶ G. Ferrari Dalle Spade, *Ricerche sul diritto ereditario in Occidente nell'alto medio evo con speciale riguardo all'Italia*, Padova 1914 = *Scritti giuridici II*, Milano 1954, 78 : *mi pare sia legittimo concludere che l'istituto della melioratio s'ispira a concetti romani e che trova nel diritto romano i suoi precedenti storici.*

oporučivanja koja je u rimskom pravu mogla biti ograničena formalnim i materijalnim nužnim nasljednim pravom, ali koja je ipak načelno pretpostavljala da je vlasnik neke imovine ovlašten raspolagati njome za života i za slučaj smrti. A preferiranje jednog djeteta pretpostavlja sasvim drukčiju osnovnu ideju nasljednog prava po kojoj otac načelno ne može raspolagati imovinom — i to bilo cijelom bilo najvećim dijelom, — jer je ta imovina još za njegova života u neku ruku imovina kućne zajednice, a po njegovoj smrti mora preći u vlasništvo njegove djece, ali mu se kao poseban privilegij dozvoljava bar diobu te imovine među djecom i izvjesni stupanj primjene slobodne ocjene moralnih i drugih kvaliteta pojedinog djeteta skopčane s dodjeljivanjem veće kvote nasljedstva boljem djetetu.

Toliko o osnovnim idejama rimskog nasljednog prava. A sada da vidimo pravne propise na koje se poziva G. Ferrari, a preko njega i Inchiostru, i koji bi po njihovu mišljenju opravdali tezu da je srednjovjekovno preferiranje djeteta »senza dubbio« poteklo iz rimskog prava.

Radi se zapravo samo o jednoj jedinoj carskoj konstituciji iz 382. god., što je preuzeta najprije u Teodozijevoj, a onda s izvjesnim izmjenama i u Justinijanov kodeks. Prema toj konstituciji ono što je udovica dobila od prvoga muža mora pripasti djeci iz prvog braka, u slučaju da se udovica preuda. Nadalje — a to je upravo ono što Ferrari podvlači — udovica ne mora darove prvog muža ostaviti baš svojoj djeci iz prvog braka, već može raspoložbom posljednje volje dodijeliti tu i takvu imovinu onom djetetu za koje smatra da to najviše zaslužuje.³⁷ Dakle, radi se o sasvim specifičnom slučaju. Da bi se ostvarile pretpostavke primjene odredaba te konstitucije potrebno je:

- a) da se radi o udovici,
- b) da se ta udovica preudala,
- c) da ona ima djece iz prvog braka,
- d) da ju je prvi muž obdario.

Samo u takvom slučaju pojavljuje se poseban tip vezane imovine koja mora pripasti djeci i kod koje udovica može preferirati jedno dijete.

Istina je doduše da su Teodozije i Valentinijan god. 439, svojom Novelom XIV proširili pojam vezane imovine i na darove što ih je udovac dobio od svoje prve supruge i izričito odobrili i udovicu pravo preferiranja jednog djeteta na štetu drugog (eligendi quem voluerint licentiam non negamus), ali je već Interpretatio objašnjavala tu kon-

³⁷ Teodozijevoj kodeks (= CT) 3,8,2 = Justinijanov kodeks (= C) 5,9,3 : *Feminae, quae susceptis ex priore matrimonio filiis ad secundas (C : post tempus luctui statutum) transierint nuptias, quidquid ex facultatibus priorum maritorum (...) perceperint (...) id totum (...) integrum ad filios, quos ex praecedente coniugio habuerint transmittant vel ad quemlibet ex filiis (...) in quem contemplatione meritorum liberalitatis suae iudicium mater crediderit dirigendum.* V. Th. Mommsen, *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis*, Berolini 1905; P. Krüger, *Corpus Iuris civilis*, vol. II, *Codex Iustinianus editio stereotypa decima*, Berolini 1929.

stataciju u tom pravcu da je udovac morao tu imovinu podijeliti među djecu na jednake dijelove (ut dividere aequaliter inter filios facultates maternas (...) habeant potestatem).

S druge strane, na Zapadu je već car Majoran (457—461) svojom Novelom VI iz god. 458. zabranio udovicama preferiranje (nos filios aequa iubemus lance succedere), a na Istoku je to isto učinio približno sto godina kasnije Justinijan svojom Novelom 2, c. 1 iz god. 535.

Prema tome, preferiranje djece javlja se u rimskom pravu samo u posve specifičnom slučaju udovica s djecom iz prvog braka u pogledu imovine koju im je prvi muž poklonio i traje na Zapadu od 382. do 458., a na Istoku od 382. do 535. Mislimo da možemo s puno prava zaključiti da spomenuta specifična norma rimskog prava, koja je odudarala od čitavog pravnog sustava i koja je zbog toga imala privremeni karakter, nije mogla ni u kojem slučaju poslužiti kao uzor srednjovjekovnom institutu preferiranja djeteta.

Toliko u pogledu osnovne Inchiostrijeve teze. Međutim, isto je tako pogrešno gledište Inchiostrija da »kvota (...) što je statut naziva avangium nije drugo nego melioratio prihvaćena od Lex Visigotorum, od langobardskih zakona i tako dalje«.

Nas ovdje dakako najviše zanima langobardska melioratio s razloga što je vremensko i prostorno susjedstvo langobardskog i starog hrvatskog prava moralo imati kao nesumnjivu posljedicu izrazitu sličnost tih dvaju pravnih sustava i što se čak najvjerojatnije ne može zanijekati utjecaj langobardskog i langobardsko-franačkog prava na staro hrvatske pravo, utjecaj o kojem na ovom mjestu ne možemo potanje raspravljati. U svakom slučaju pokazat će se da je analiza langobardskih normi vanredno instruktivna i da će nam uvelike pomoći u donošenju zaključaka o pravcu razvoja pravnih sustava srednjovjekovnih dalmatinskih gradova.

Osnovna odredba o preferiranju jednog sina u langobardskom pravu nalazi se u Liutprandovu poglavlju 113 što ga je taj langobardski kralj donio god. 729. Tamo stoji među ostalim: Si quis langobardus uoluerit in filios suos sibi bene seruientibus aliquit largiri, habeat licentiam in hoc modo, ut si fuerent duo filii, tertiam partem substantiae suae possit meliorare eum, qui ei bene et secundum deo obediens fuerit et seruierit (...) ³⁸ tj., ako bi neki Langobard htio nečim obdariti svoje

³⁸ F. Bluhme, *Edictus ceteraeque Langobardorum leges*, Hannover 1869, 128; F. Beyerle, *Die Gesetze der Langobarden*, Weimar 1947, 276. Kod proučavanja langobardskog prava neizbježno je konzultirati i *Liber legis Langobardorum Papiensis dictus*, *Monumenta Germaniae historica*, G. H. Pertz, *Legum Tomus IV*, Hannoverae 1368, Unveränderter Nachdruck A. Hiersemann Stuttgart-Kraus Reprint Ltd. Vaduz, 455 Formular uz Liut. 113 je vrlo instruktivan: Petre, te appellat Martinus tuus frater, quod tu tenes sibi malo ordine medietatem de pecia una de terra quae iacet in tali loco. — Ipsa terra mea propria est. — Quid tibi pertinet? — Ego melius servivi ad patrem meum, et ipsam terram donavit michi, et ecce carta — Aut probet, quod melius servisset, aut det partem suo fratri qui appellat. — Vel: pater noster non potuit tibi dare ipsam terram, quia tua mater erat viva. — Probet. Iz tog formulara za naše svrhe je od posebnog interesa istaći mogućnost melio-

sinove koji su ga dobro služili, neka ima slobodu na ovaj način da, ako ima dva sina, može preferirati trećinom svoje imovine onog koji mu je dobro i u skladu s bogom poslušan bio i služio ga. Liutprandovu odredbu proširio je kralj Ahistulf god. 755. u tom pravcu što je dozvolio i preferiranje kćerke na štetu drugih kćerki, ako ostavitelj nije imao muške djece.³⁹

Dakle, od VIII st. dalje langobardsko pravo dozvoljavalo je ocu raspolagati »svojim« dijelom imovine u korist jednog djeteta. Za potpuno razumijevanje osnovnih principa langobardskog nasljednog prava treba nadodati da je očeva imovina pripadala na neki način također i njegovim sinovima pa bi se moglo čak s izvjesnim pravom ustvrditi da se više radilo o imovini kućne zajednice oca i sinova, a manje o imovini u očevom vlasništvu u smislu rimskog prava. To je išlo tako daleko da je otac morao ishoditi odobrenje sinova za svako otuđenje i da je »potpunim« vlasnikom »svojeg« dijela postajao tek ako je pristupio diobi imovine kod čega je ocu pripadao dio u visini dijela jednog djeteta. Tek po izvršenoj diobi mogao je otac svoj dio slobodno pokloniti crkvi pro anima odnosno djetetu kao melioraciju⁴⁰ ili drugim rije-

racije darovanjem, dakle pravnim poslom među živima, a ne za slučaj smrti. Iznenaduje da preferirani sin mora pružiti dokaz ispravom da je otac stvarno učinio sporno darovanje i povrh toga dokazati da je zaista bolje služio oca od druge djece!

³⁹ F. Bluhme, n. dj. 167; F. Beyerle, m. dj. 370.

⁴⁰ V. potanje o tome P. S. Leicht, *Il diritto preirneriano*, Bologna 1933. Uostalom, dioba oca sa sinovima na taj način što se imovinu dijeli po glavama tj. što otac dobiva dio u visini dijela jednog djeteta postojala je i u starom hrvatsko-ugarskom pravu, i to još u XVI st. kad ju je obradio Verböczy u svojem Tripartitu (*Compus Juris Hungarici, Tyrnaviae 1751*, In *Tripartitum opus juris consuetudinarii*, 1—120), a principi diobe što su utvrđeni u Tripartitu važili su dakako i kasnije. Prema hrvatsko-ugarskom pravu Tripartita kućna zajednica oca i sinova bila je toliko naglašena da otac nije mogao djetetu oduzeti pripadajući dio imovine kućne zajednice čak ni u slučajevima najtežih sinovih krivičnih djela već je jedino mogao prisiliti sina na diobu izručivši mu njegov dio [Trip. Pars I, Tit. 52: (...) *pater filium suum puberem (...) in casibus infra scriptis ad divisionem haereditatum et aliarum rerum compellere; non tamen potest de illis eum exhaereditare*. Verböczy nabraja pet takvih slučajeva: zlostavljanje, optužba za najteže zločine, pokušaj ubojstva, druženje sa zločincima, neplaćanje otkupnine za zarobljenog roditelja]. Jedina posljedica koja je u takvim slučajevima zadescila sina bila je u tome što mu je otac morao izručiti samo djedovinu, a ne i ono što je sam stekao [Trip. Pars I, Tit. 53, § 8.] Dioba između oca i sina do koje je dolazilo izvan naprijed navedenih slučajeva obuhvaćala je cijelu imovinu kućne zajednice, tj. djedovinu i bona acquisita (Trip. Pars I, Tit. 53 § 9). S druge strane sin je mogao prisiliti oca na diobu djedovine, npr. ako je otac bio rasipnik (Trip. Pars I, Tit. 53. *De casibus in quibus e contrario filius cum patre divisionem facere potest*). Kućnu zajednicu i diobu između oca i sinova nalazimo također i u Poljičkom statutu [V. Jagić, *Poljički statut*, MHJSM vol. IV, Zagreb 1890, 44: *Zakon o-dilen'ja*. Gdi se dile bratja (...) ili sinovi od oca (...) tada ako e blago gibuce, toi e lahko pravo razdiliti (...). Ako li e plemenština, ima poiti na glave (...). I da bratja ali ini dionici dokle se godir ne razdile, tada im e sve zaedno, i dobro i zlo, i korist i šteta i duzi (...) dokle se razdile; a kada se razdile, tada e svakomu svoi dio. V. također tekst i prijevod u Poljičkom zborniku, sv. I, Zagreb 1968, 32—103. Prijevod je Z. Junkovića], premda je u njemu

čima rečeno langobardska melioratio djeteta išla je iz onog dijela imovine kojim je otac nakon diobe slobodno raspolagao.

Preferiranje djeteta po svim srednjovjekovnim statutima dalmatinskih gradova potpuno se razlikuje od langobardske melioracije djeteta. Naime, premda su se dosta žilavo održali izvjesni ostaci prastarog shvaćanja imovine kućne zajednice, ipak nema sumnje da je već i u najstarijim statutima (npr. Korčulanski statut) probilo shvaćanje o vlasništvu oca nad njegovom imovinom premda možda ne u tako punom sadržaju kao u klasičnom rimskom i modernom pravu. Dakako da u tu duboku i široku problematiku ne možemo ovdje ulaziti jer bi nas takva razmatranja predaleko odvela od osnovne teme. Ipak navedimo bar to da se preferiranje djeteta najčešće obračunava i oduzima od cjelokupne ostavštine, za koju se kaže da pripada ocu. Npr. Paški statut kaže, kao što smo već vidjeli, da roditelj može dati jednom djetetu više nego drugima decimam partem suorum bonorum mobilium et immobilium. A slično je i u drugim statutima.

Iz toga nužno slijedi kao logična posljedica da otac može dijete preferirati i prije izvršene diobe s djecom. Po langobardskom pravu tek diobom oca i djece utvrđuje se ona imovina kojom otac posve samostalno raspolaže i zato je u tom pravnom sustavu dioba dobara za očeva života jedan od ključnih pravnih instituta. U srednjovjekovnim gradovima na našoj obali Jadrana dioba oca s djecom nema takav ključni položaj premda treba istaći da je ona dobro poznata svim pravnim sustavima na južnom Jadranu (Korčula, Mljet, Lastovo, Dubrovnik, Kotor, Budva) i da je na Krku imala izvjesne osobine koje krčki pravni sustav unekoliko približavaju langobardskom pravu. Međutim, o tome će biti kasnije više riječi.

Konačno, dalmatinsko preferiranje djeteta nije povezano s ostalim slobodnim očevim raspoložbama kao u langobardskom pravu. I o tome će kasnije biti više riječi. Za ovu diskusiju o Inchiostrijevu izjednačavanju langobardske melioracije i dalmatinskog preferiranja bit će dovoljno spomenuti samo Trogirski statut. Taj statut uzeli smo ovdje kao primjer s razloga što će upravo trogirsko normiranje preferiranja djeteta najbolje objasniti duboku razliku između langobardskog i dalmatinskog preferiranja, i to zato što trogirski pravni sustav sadrži pravni pojam očeva dijela u visini dijela pojedinog djeteta — dakle sadrži nešto što podsjeća na langobardsko pravo, ali se ipak od njega bitno razlikuje. Dakle, prema Trogirskom statutu roditelj mora ostaviti svoju imovinu djeci. Ipak, njegova ovlaštenja prilikom sastavljanja njegove posljednje volje nisu tako mala. On može:

staro pravo već dobrano kontaminirano rimskopravnim idejama (npr. čl. 49 c. nabraja doslovce Justinijanove razloge razbaštinenja!). Svakako je zanimljivo da Poljički statut priznaje s jedne strane puno pravo raspolaganja stečenim dobrima pravnim poslovima među živima i za slučaj smrti, ali s druge strane očekuje od oca da na smrti svoju imovinu što pravednije razdijeli među djecom [Poljički statut, čl. 49 b: (...) ako bi bio čovik na smrti tere ima dice veće ili naslidnikov (...) tada je voljan sve od toga učiniti, nego samo nije tribi da jednomu mimo drugoga prem sve na smrti ojde a drugoga sasvim uhilji, nego onako kako je dostojno i podobno (...)].

a) iz svoje imovine izdvojiti dio u onoj vrijednosti koliko pripada svakom pojedinom djetetu i taj dio namijeniti pro anima,⁴¹

b) preferirati jedno dijete darom u vrijednosti od najviše desetine ukupne imovine,

c) preferirati unuka »darom« u vrijednosti od najviše desetine ukupne imovine,

d) ostatak razdijeliti među djecu u naturi.

Razlika između langobardskog i trogirskog kao reprezentanta srednjovjekovnog dalmatinskog nasljeđivanja bit će najbolje vidljiva na jednom primjeru. Uzmimo kao primjer Langobarda iz X st. i Trogiranina iz XIV st. i pretpostavimo da su obojica ostavili imovinu u vrijednosti od 100.000 novčanih jedinica i da obojica imaju četvero sinova, te da žele maksimalno obdariti najstarijeg sina. Langobardova ostavština bit će ovako razdijeljena:

sinu A a) očev dio kao melioratio		
1/5 ostavštine	20.000	
b) sinov dio	20.000	40.000
sinu B		20.000
sinu C		20.000
sinu D		20.000
	Ukupno	100.000
Ostavština Trogiranina bit će ovako razdijeljena:		
očev dio pro anima (1/5)		20.000
sinu A a) supra partem 1/10	10.000	
b) sinov dio	15.000	25.000
sinu B		15.000
unuku po sinu B azzaticum 1/10		10.000
sinu C		15.000
sinu D		15.000
	Ukupno	100.000

Kako se kod Langobarda formira samo jedan dio ostavinske mase iz kojeg se podmiruju legati pro anima i melioracija djeteta to će nepreferirana djeca načelno nešto bolje proći nego u Trogiru, gdje se legati pro anima odvojeno obračunavaju od kvote za preferiranje djeteta.

Dakle, budući da se radi o dva sasvim različita sustava preferiranja djece, pogrešno je Inchiostrijevo tvrđenje da je dalmatinski avantagij isto što i melioratio po langobardskim zakonima.

Ipak, treba priznati da je dalmatinsko preferiranje djeteta zaista neobično slično preferiranju kod Vizigota. To je tim čudnije što je Lex

⁴¹ Trogirski statut, l. III, cap. 5 : (...) quicumque (...) de bonis suis (...) facere voluerit (...) testamentum, possit (...) pro anima dare tantum (...) quantum uni heredum dimisserit hoc modo videlicet quod si unum solum modo heredem habuerit, tunc medietatem pro anima dare possit, et si duos heredes habuerit, terciam partem dare possit (...) restituto tamen prius male ablato (...)

Visigothorum vremenski i prostorno udaljena od Dalmacije. Vremenski zato što je propis o kojem govorimo iz sredine VII st., a prostorno zato što se odnosi na Španjolsku. Dakle, prema Lex Visigothorum 1. IV, Tit. V, Cap. I De non exheredandis filiis; et quod iudicium ferant parentes de facultatibus suis⁴² ukinut je stari zakon po kojem je otac mogao raspolagati cijelim svojim imetkom mortis causa a da nije morao djeci ništa ostaviti⁴³ te je određeno da ubuduće otac može ostaviti crkvi i drugima (elargire ecclesiis vel libertis aut quibus elegerint) najviše jednu petinu imovine, a ostatak mora ostaviti djeci, i to tako da jednom djetetu može ostaviti više nego drugom najviše u visini od jedne desetine imovine (super decimam partem suarum melioratis filiis aut filiabus aut nepotibus atque neptibus). Kasnije je ta desetina povećana na trećinu.⁴⁴ Sličnost s vremenski i prostorno udaljenom Dalmacijom je tim neobičnija što kao da nema sumnje da je u Šibeniku u XIII st. preferiranje iznosilo jednu desetinu, a da je u XIV st. povećano na jednu četvrtinu. Čini nam se da se radi o paralelizmu pojava i razvoja bez međusobne veze, što i inače u pravu nije posve rijedak slučaj.⁴⁵

Diskusija s Inchiostrijevim stavovima nešto se odužila, ali je bila neophodna ne samo zato što je trebalo pokušati pobiti neke njegove postavke, već i u prvom redu zbog toga što nam je pomogla približiti širu problematiku nasljeđivanja u srednjovjekovnoj Dalmaciji. Pred nama je sada zadatak da pokušamo objasniti preferiranje djece u srednjovjekovnoj Dalmaciji u sklopu drugih najvažnijih pravnih ustanova i u njegovu povijesnom razvoju.

⁴² K. Zeumer, *Leges Visigothorum antiquiores*, Hannover 1894, 138—139.

⁴³ N. Tamassia, *Testamentum militis e diritto germanico*, *Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, a. 1925—1926, Tomo LXXXV, Parte seconda, 1508 objašnjava tu slobodu germanskih osvajača Španjolske primjenom rimskih propisa o vojničkim oporukama. Ideja je elegantna i uvjerljiva.

⁴⁴ Ferrari, n. dj. 69.

⁴⁵ Zbog potpunosti navedimo još i to, da su preferiranje poznavali i Ripuarijski Franci (*Lex Ribuarica* 59,9 *Filiis autem aut filiabus super 12 solidos uni plus quam alteri nihil condonare uel conscribere permittimus*; K. A. Eckhardt, *Die Gesetze des Karolingerreiches I, Salische und ribuarische Franken*, Weimar 1934) kao i da ga u obliku darovanja pojedine stvari poznaju i najstarije francuske zbirke formula iz VII st. (Ferrari, n. dj. 77). E. Besta, *Le successioni nella storia del diritto italiano*, Milano 1961, 182 pogrešno tvrdi da je u Milanu bila melioracija djece isključena. Prema *Liber consuetudinum Mediolani anni MCCXVI*, Milano 1949 (ed. E. Besta — G. L. Barni), 7,7 otac zaista nije smio preferirati sinove, ali mu je bilo dozvoljeno preferirati unuke po sinu (ne po kćerci): Sed nec unum ab altero poterit iure nostro pater meliorare: nepotes (...) ex filio meliorare patri permissum est. To neobično podsjeća na trogirski azzaticum. Majka je mogla preferirati sinove: Mater vero meliorare filios poterit. O preferiranju djece u Italiji v. još i F. Niccolai, *La formazione del diritto successorio negli statuti comunali del territorio longobardo-tosco*, Milano 1940, 122 i d. i P. S. Leicht, *Storia del diritto italiano Il diritto privato, Parte secunda, Diritti reali e di successione*, Milano 1960, 231.

III Položaj ustanove preferiranja djeteta u razvoju srednjovjekovnih pravnih sustava na našoj obali Jadrana

Nakon izvršene analize i kritike dosadašnjih znanstvenih rezultata naša je dužnost da sa svoje strane predložimo rješenje problema nastanka i razvoja preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece u statutima srednjovjekovnih gradova na našem Primorju. Dakako da se to pitanje ne može rješavati odvojeno od upoznavanja općeg tipa nasljeđivanja u srednjovjekovnoj Dalmaciji.

Već je prethodna diskusija o naučnim mišljenjima o preferiranju djeteta pokazala da je preferiranje upravo suprotno principima rimskog prava i da su u osnovi općeg tipa nasljeđivanja u srednjovjekovnoj Dalmaciji morala biti ugrađena neka druga načela, a ne načela rimskog prava. Naime, preferiranje pretpostavlja da otac ne može slobodno raspolagati imovinom za slučaj smrti, već da je mora ostaviti djeci. Tek u takvom tipu nasljeđivanja ima smislu dozvoliti ocu kao poseban privilegij neko izuzetno i odvojeno darivanje onog djeteta koje je iz raznih razloga steklo njegovu naklonost. I zaista, ta načelna razmišljanja na koja nas navodi pravna ustanova preferiranja djeteta nalaze svoju potvrdu u odredbama mnogih statuta.

Osobito u statutima gradova na južnom Jadranu naići ćemo na pravnu ustanovu diobe očeve imovine još za njegova života koja bez sumnje predstavlja onaj osnovni i najvažniji način na koji se pokušavalo izbjeći mnoga trvenja, nesporazume i neprijateljstva među djecom. Ovlaštenje oca da svoju imovinu podijeli među djecom naličje je njegove obveze i dužnosti da imovinu — cijelu ili bar najveći dio — ostavi upravo djeci, a ne nekom drugom. Tako je Dubrovački statut odobravao ocu da još za života razdijeli svoju imovinu među djecom i »da svakome sinu označi njegov dio«, s time što je otac mogao za svog života zadržati čitavu imovinu u svojim rukama.⁴⁶ Istu odredbu formuliranu na takoreći doslovce isti način sadrže i Kotorski⁴⁷ i Budvanski statut,⁴⁸ a naići ćemo je i u Mljetskom⁴⁹ i Lastovskom⁵⁰ statutu.

O diobi imovine govori na neizravni način i Zadarski statut u odredbi o preferiranju djeteta.⁵¹

⁴⁶ Dubrovački statut, 1. IV, cap. XVI.

⁴⁷ Kotorski statut, cap. 139.

⁴⁸ Budvanski statut, cap. CXLVI.

⁴⁹ Mljetski statut, cap. XVI. V. G. Wenzel, Beiträge zur Quellenkunde der dalmatinischen Rechtsgeschichte, Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, Bd. II, Heft I, Wien 1849, 113.

⁵⁰ Lastovski statut, cap. XVI. V. F. Radić, Knjiga o uredbama i običajima skupštine i općine otoka Lastovo, MHJSM, vol. VIII, Zagreb 1901. Lastovski statut objavljen je također i u Archivio storico per la Dalmazia a. I, 1926, vol. I i II i a. II 1927, vol. III.

⁵¹ Zadarski statut, 1. III cap. LXI: Quia saepe contigit, quod pater praeconceptam in certos (...) ex filijs dilectionem in bonorum distributione, seu concessione ostendit ultra partem alicui (...) ex filijs manualiter assignando itd.

Dakako da takva dioba za očeva života ima više-manje sve značajke raspoložbe za slučaj smrti premda se ne radi o oporuci u tehničkom smislu te riječi. Naime, sve do očeve smrti dioba važi tek uvjetno. Ona može izgubiti važnost osobito u slučaju ako je otac prisiljen otuđiti neke nekretnine. Ipak nema sumnje da je takva dioba imovine imala u očima nasljednika i mještana sve bitne značajke oporuke kao akta kojim se za slučaj smrti raspoređuje imovina. U svakom slučaju langobardska *ordinatio, iudicatum, dispositum*⁵² nije se jako udaljavala s jedne strane od *divisio bonorum inter liberos*, a s druge strane od rimskog testamenta koji u zapadnim provincijama rimskog carstva nije više morao sadržavati *haeredis institutio* i u kojem se postepeno uopće izgubio pojam nasljednika.⁵³

U Rapskome statutu nalazimo možda odjek miješanja starih rimskih testamentarnih i novijih barbarskih shvaćanja o diobi imovine u početnoj formulaciji odredbe o preferiranju djeteta: *si quis vir decesserit tam cum testamento vel ordinamento, vel siue itd.*, tj. ako neki čovjek umre kako s oporukom ili raspodjelom imovine tako bez (njih). Do raspodjele imovine može doći još u vrijeme dok je otac u punoj snazi i dok je nastup nasljedstva tek stvar daleke budućnosti, a može se zbiti na očevoj samrtnoj postelji. Kao da sastavljač statuta misli na te dvije mogućnosti kad predviđa u nastavku teksta mogućnost preferiranja djeteta *tam in vita quam ad mortem*. U svakom slučaju, ako zanemarimo preferiranje i odredbe *pro anima*, imovina ostaje djeci: *omnia bona dicitur viri defuncti remaneant suis legitimis heredibus praedictis equaliter*, tj. sva doba rečena umrlog muža neka ostanu njegovim naprijed navedenim zakonitim nasljednicima (sc. sinovima) na jednaki način.

Nešto slično nalazimo i na Korčuli. I tamo očeva imovina nakon njegove smrti načelno pripada njegovoj djeci. Korčulanski statut čak i ne razlikuje *ordinatio* i *testamentum*, za njega je svaki *testamentum* zapravo dioba imovine u prvom redu među djecom: *si aliquis homo decesserit tam cum testamento quam sine testamento et habeat vnum filium vel plures (...) debeant in bonis eius succedere tam mobilibus*

⁵² Osnovna norma je dakako Liut. 6 iz god. 713: *Si quis langobardus (...) egrotaverit (...) potestatem habeat (...) pro anima sua iudicandi vel dispensandi de rebus suis (...), a najvažnije isprave što se odnose na langobardske raspoložbe v. u L. Schiaparelli, Codice diplomatico Longobardo I, Roma 1929 238—244 br. 82, Charta iudicati iz god. 745; 244—248, br. 83, Charta ordinationis iz god. 745; 266—272, br. 93 Charta testamenti iz god. 748; 333—336, br. 114, Charta iudicati iz god. 754; II Roma 1933, 16—19, br. 131 Charta iudicati iz god. 758; 287—293, br. 231 Charta ordinationis seu dispositionis iz god. 769; 416—420, br. 287, Charta iudicati iz god. 773. i 429—437, br. 293 Charta ordinationis et dispositionis iz god. 774.*

⁵³ Umjesto svega M. Kaser *Das römische Privatrecht II, Die nachklassischen Entwicklungen*, München 1959, 350 i d. Isprave iz kasnorimskog perioda što se odnose na testamentarne raspoložbe v. u G. Marini, *I papiri diplomatici*, Roma 1805, 108—121, br. LXXII—LXXVIII.

quam immobilibus et debeant diuidi equaliter bona illius,⁵⁴ tj. ako neki čovjek umre bilo s oporukom bilo bez oporuke i ima jednog sina ili više (njih), oni treba da ga naslijede u njegovim pokretnim i nepokretnim dobrima i treba da podijele njegova dobra na jednaki način.

Značajna je sličnost izražavanja u Rapskom i Korčulanskom statutu, ali je još značajnije da se time potvrđuje naša teza što smo je upravo iznijeli kod analize odredaba južnodalmatinskih statuta: nema sumnje da dioba dobara među djecom nije samo očevo pravo, koje on ne bi trebao iskoristiti tako da bi mogao npr. podijeliti svu imovinu bez obzira na svoju djecu, već naprotiv, ta imovina mora po njegovoj smrti doći u ruke djece, osim dakako određenog dijela namijenjenog u prvom redu za spas njegove duše.

Slično je bilo i na Krku gdje je roditeljska imovina morala dopasti djeci, reservata tamen portione ipsorum patrum et matrum,⁵⁵ u Trogiru, gdje je otac imao pravo da podijeli imovinu među djecom, a samo je dio imovine u visini dijela jednog djeteta mogao namijeniti za spas svoje duše,⁵⁶ te na Braču⁵⁷ i Hvaru.⁵⁸

Dakle, čini nam se da ne može biti sumnje da je stariji opći tip nasljeđivanja u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima bio bez sumnje usmjeren prema čvrstom pravu ostaviteljevih potomaka, u prvom redu sinova, da nakon očeve smrti preuzmu njegovu ostavštinu.⁵⁹

Tako strogi sustav koji je ocu dozvoljavao samo diobu imovine među djecom bio je po starijim statutima odnosno po starijim odredbama u nekim statutima ublažen ovlaštenjem oca da namijeni određeni dio imovine za spas duše, ali ne i za druge svrhe. U Trogiru nalazimo vjerojatno najstariji tip ovlaštenja (raspolaganje dijelom u visini dijela jednog djeteta), u Dubrovniku i Kotoru otac je mogao namijeniti pro anima jednu četvrtinu svoje imovine⁶⁰ u Korčuli je ostavitelj mogao pro anima ostaviti samo pokretnine,⁶¹ a u Rabu je ostavitelj mogao

⁵⁴ Korčulanski statut, A cap. XXXVI = B cap. XXIX.

⁵⁵ Krčki statut, 1. II, cap. LXX.

⁵⁶ Trogirski statut, 1. III, cap. 5.

⁵⁷ Brački statut, 1. II, cap. III.

⁵⁸ Hvarski statut, 1. II, cap. XXXI.

⁵⁹ Ovdje ne možemo ulaziti u kompleksno pitanje prednosti muške djece i uopće muških potomaka pred ženskim. Neke vidove te prednosti v. u L. Margetić, Nasljedno pravo descendenata po srednjovjekovnim statutima Šibenika, Paga, Brača i Hvara, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu god. XXII, br. 3, 1972, 339—366. Isto tako predaleko bi nas odvela analiza majčinih prava na raspolaganje svojom imovinom za slučaj smrti jer su dalmatinski statuti rješavali to pitanje na vrlo različite načine.

⁶⁰ Dubrovački statut, 1. IV, cap. XVII: Si quis moriens habens filios voluerit de suo pro anima sua testari, possit tam de mobili quam de stabili usque ad quartam partem bonorum suorum (...) disponere; servos (...) manumittere (...) ultra quartam ipsam, ita tamen si eos (...) de suo proprio comperavit. Vrlo slično osim odredbe o robovima, Kotorški statut, cap. 182, gdje se izričito kaže et residuum sit heredum suorum.

⁶¹ Korčulanski statut A XXXIX = B XLIV: (...) si uir uenerit ad mortem, possit extrahere de rebus suis mobilibus pro anima sua ad suum uelle.

pro anima neograničeno raspolagati svojom imovinom bar prema tekstu statutarne odredbe.⁶²

Noviji statuti odobravaju raspolaganje za slučaj smrti ne samo za pobožne svrhe, već i u korist bilo koje fizičke ili pravne osobe. Tako npr. u Šibeniku⁶³ i Pagu⁶⁴ ostavitelj može posve slobodno raspolagati polovicom svoje ostavštine, u Cresu jednom trećinom,⁶⁵ a u Krku se ostavitelju dozvoljavalo potpuno slobodno raspolaganje dijelom imovine u visini dijela jednog djeteta.⁶⁶

Sasvim nezavisno od upravo opisanog ovlaštenja ostavitelja da bilo pro anima bilo za druge svrhe izvrši raspoložbu mortis causa postojalo je roditeljsko pravo preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece. U prvoj glavi naveli smo razne sustave preferiranja, a u drugoj smo glavi u diskusiji o Inchiostrijevom shvaćanju dalmatinskog preferiranja istakli bitnu razliku između langobardske melioratio i dalmatinskog preferiranja. Pokušajmo na ovome mjestu izvršiti analizu odredaba o preferiranju nekih statuta u nadi da će nam ta analiza omogućiti uvid u razvoj te pravne ustanove u Dalmaciji.

Dakako da najprije treba razmotriti krčki sustav preferiranja. Taj sustav ne samo da se dosta razlikuje od ostalih sustava preferiranja, nego, što je još važnije, omogućuje dublje shvaćanje čitavog razvoja nasljednog prava na našem Primorju. Poznato je da je krčko pravo, a naročito krčko nasljedno pravo, posebno zanimljivo zbog nekih svojih pravnih rješenja koja sežu duboko u prošlost⁶⁷ bez obzira na to što je sačuvani Krčki statut na latinskom jeziku redigiran tek početkom XVI st. Dakle, kod krčkog sustava preferiranja djeteta u prvom redu upada u oči njegova razmjerna neznatnost. Jedno dijete moglo se preferirati najviše vrijednošću u visini jednog romanata. Bizantski zlatni novac

⁶² Rapski statut, 1. II, cap. VI : (...) si vir habens heredes legitimos voluerit aliquid ordinare fieri pro anima sua, hoc fecere possit et ordinare quicquid voluerit de suis bonis pro anima sua sine contradictione alicuius sui heredis, vel alicuius alterius personae. Da li se misli samo na pokretnine kao na Korčuli? Ili je možda postojalo neko drugo ograničenje koje nije ušlo u odredbu nepažnjom sastavljača te glave? Ili, što je još najvjerojatnije, u praksi i nije dolazilo do opasnosti prevelikih darovanja za pobožne svrhe pa je i ovako nejasno sročena odredba zadovoljavala?

⁶³ Šibenski statut, 1. V, cap. XXI (...) liceat vnicuique personae de bonis suis facere testamentum et ordinare bona sua mobilia et immobilia pro libito voluntatis secundum Statuta et ordines sibenici dum modo si haeredes legitimos habuerit, aut prohaeredes medietatem bonorum (...) derelinquat.

⁶⁴ Paški statut, 1. V, cap. XVII s identičnim tekstom kao u odredbi Šibenskog statuta, navedenoj u prethodnoj opasci, osim što dakako stoji Pag, a ne Šibenici.

⁶⁵ Statuto di Cherso et Ossero, Venetia 1640, cap. 66 (...) Il Padre ouer Madre in la sua vltima volonta possa (...) disponer et ordinar ad pias causas et altramente (...) la terza parte de tutti i sò beni mobili e stabili.

⁶⁶ Krčki statut, 1. II, cap. LXX.

⁶⁷ O tome v. pobliže L. Margetić, Bračno imovinsko pravo prema Krčkom statutu na latinskom jeziku, Krčki zbornik, sv. 2, Kрк 1971, 145—177.

romanat vrijedi po Krčkom statutu na latinskom jeziku⁶⁸ 45 soldi, tj. 2,25 libara, a to zaista nije neki naročiti iznos.⁶⁹ Očito se ovdje radi manje o nagrađivanju poslušnosti najboljeg djeteta — jer bi nagrada bila upravo smiješno malena, — a više o izvjesnoj sigurnosti ostavitelja da djeca neće pokušati poništiti njegovu diobu dobara nakon njegove smrti s obrazloženjem da nije podijelio imovinu točno na jednake dijelove. Smatramo da je ipak i na Krku postojala mogućnost pravog preferiranja djeteta, i to upravo iz onog dijela imovine koji je pripadao roditelju u visini dječjeg dijela i kojim je roditelj mogao potpuno slobodno raspolagati. Ako je to tako, onda je sustav Krčkog statuta sasvim sličan langobardskom sustavu, naime, i po jednom i po drugom sustavu postoji samo jedna jedina kvota iz koje se mogu vršiti raspoložbe pro anima i u svrhu preferiranja djeteta.

Među ostalim statutima našeg Primorja osobitu mogućnost pravno-povijesne analize pružaju Zadarski, Paški i Šibenski statut. Naime, nema sumnje da su sva tri statuta međusobno vrlo srodna, i to ne samo po sadržaju pojedinih odredaba, već i po njihovom formuliranju i međusobnoj povezanosti i slijedu pojedinih glava. Sve upućuje na to da su sva tri statuta imala neki svoj zajednički uzor. Nije nemoguće da se radi o statutu koji je važio u Zadru u XIII st. i koji inače nije poznat. Usporedba tih triju statuta je tim instruktivnija što je Zadarski statut iz početka XIV, Šibenski iz kraja XIV, a Paški iz XV st. pa se može već a priori očekivati određeni razvojni pravac. I zaista, Šibenski⁷⁰ i Paški⁷¹ statut propisuju: Da se ne bi vodio spor ili nesloga među sinovima i kćerkama s razloga što bi otac htio dati nekima veći dio ostavštine, a nekima manji, zato određujemo da bio to otac ili majka, može (...) kojemugod mu se sviđa od sinova i kćerki dati (...) prije (nasljednog) dijela četvrtinu (Paški statut: desetinu) svojih pokretnih i nepokretnih dobara (...). Stilizacija obaju statuta u najvećem dijelu odredbe je doslovce ista i ona impresionira svojom dosljednošću i logičnošću: oba roditelja mogu preferirati jedno od muške ili ženske djece s najviše 1/4 odnosno 1/10 imovine. Međutim, Zadarski statut kao najstariji dokazuje nam da se do te jednostavnosti došlo dosta mukotrpnim, a vjerojatno i dugotrajnim putom. Naime, on u glavi koja sadrži odredbe o preferiranju⁷² propisuje:

»(a) otac ne može dati nekom od muških sinova prije (nasljednog) dijela preko deset posto dobara odnosno dijela koji pripada po (općem) pravu drugim sinovima iz očevih dobara,

⁶⁸ Krčki statut, 1. I, cap. XXIV.

⁶⁹ Npr. kazna za neposluš sudu: jedan romanat, Krčki statut, 1. I cap. VII; kazna advokatu za neovlašteno zastupanje: tri romanata, Krčki statut, 1. I cap. IX; kazna tužiocu za nedolazak na ročište: tri romanata, Krčki statut 1. I cap. XVI; opipavanje ženske: 12 romanata, Krčki statut, 1. II cap. LV; nabijanje cijene vinu: 12 romanata, Krčki statut, 1. II, cap. XXI itd.

⁷⁰ Šibenski statut, 1. IV, cap. LXIV.

⁷¹ Paški statut, 1. IV, cap. XLVIII.

⁷² Zadarski statut, 1. III, cap. LXI. Latinski tekst v. u opasci 17.

(b) ako pak nema muških sinova, već samo ženske kćerke, što je rečeno o muškim sinovima, to u svemu i u cijelosti vrijedi kao propisano za ženske kćerke,

(c) što je gore rečeno o davanju prije (nasljednog) dijela po ocu obitelji njegovim muškim odnosno ženskim sinovima (!) (...) smatra se istom pravnom odredbom kao dano prije nasljednog (dijela) i od oca i majke.«

Kao da uopće ne može biti sumnje da je početno postojala samo odredba pod a) te da su tek kasnije dodane odredbe pod b) i c).

Kombinirajući podatke Zadarskog, Šibenskog i Paškog statuta dolazimo do zaključka o ovom razvojnom putu preferiranja djeteta. Preferirati može:

- najprije desetinom samo otac samo sina,
- zatim desetinom otac sina, ako nema sinova, kćerku,
- zatim desetinom otac pa majka sina, ako nema sinova, onda kćerku,
- zatim desetinom otac i majka sina ili kćer,
- konačno četvrtinom otac i majka sina ili kćer.⁷³

Dakako, radi se samo o općem razvojnom pravcu. Izgleda kao da je Zadar bio onaj grad koji je dao impuls uvođenju preferiranja, od njega su vjerojatno već razrađeni institut preuzeli Šibenik i Pag, s time što je Šibenik u razvojnom putu instituta otišao najdalje, priznavajući preferiranje čak četvrtinom imovine, dok se Pag zadržao na desetini.

Takav opći idealni razvoj može se dokazati i Korčulanskim statutom koji početno uopće ne dozvoljava ženama preferiranje, a nakon toga im dozvoljava, ali s tim ograničenjem što preferirati mogu samo sina, ali ne i kćer.⁷⁴ Iz tih se odredbi Korčulanskog statuta vidi s dovoljno jasnoće da je opći pravac razvoja bio upravo onakav kakvog smo upravo opisali, tj. najprije su mogli preferirati samo muškarci, a onda je tek i ženama dan slični privilegij; nadalje, najprije se moglo preferirati potomke muškog spola, a tek kasnije i ženskoga.

Uostalom nešto se slično naslućuje i iz odredaba Rapskog statuta. Naime, Rapski statut statuirao nasljeđivanje iza žena u posebnim glava-⁷⁵ vama, i to tako što je dio ostavštine koji žena može namijeniti pro

⁷³ Iz odredaba o preferiranju Zadarskog, Šibenskog i Paškog statuta proizlazi da međusobni odnos tih statuta nije baš tako jednostavni da se ne može naprosto reći da su sva tri statuta centripetalni ogranci starijeg izgubljenog Zadarskog statuta. Šibenski i Paški statut imaju normu o preferiranju tako sastavljenu da je zajednički uzor nesumnjiv, ali to ne može nikako biti stari izgubljeni Zadarski statut, a ni sačuvani noviji. Osim toga, Šibenski statut je iz XIV st. pa ipak on već ima odredbu o povećanju kvote preferiranja na četvrtinu, dok je Paški statut iz XV st. ostao na kvoti od jedne desetine. Što je dakle bilo dodatnim djelomičnim uzorom Šibenskom i Paškom statutu? Pitanje ostaje otvoreno.

⁷⁴ Korčulanski statut B, cap. XL: (...) mulier non possit testari plus vni filio uel filiae quam alii (...); cap. LXXV: (...) aliqua mulier non possit plus testari vni filio quam alijs, nec vni filie plus quam alie : uerum possit plus testari filio quam filie, et filijs quom filiabus (...)

⁷⁵ Rapski statut, I, II, cap. VIII i IX.

anima ograničen na visinu od jedne četvrtine (za razliku od oca kod kojeg nema izričitog ograničenja). To govori u prilog pretpostavke da se normiranje nasljednog prava žena nije izvršilo u isto doba kad i normiranje nasljednog prava muškaraca. Dakako da to naše naslućivanje dobiva svoju pravu vrijednost tek u vezi s odredbama ostalih statuta što smo ih analizirali, u prvom redu Zadarskog i Korčulanskog.

U svakom slučaju Rapski statut zaslužuje detaljniju analizu iz još jednog razloga. Naime Rapski statut poznaje dvije vrste preferiranja djeteta. Jedno se u statutu naziva donum, a drugo obitus. Uvodno smo dosta opširno naveli odredbe Rapskog statuta u vezi »dara«, a ovdje je mjesto za analizu obitusa. Odredba glasi: (. . .) si qua persona voluerit dimittere aliquid de bonis suis pro obito suo, si habuerit de bonis suis ad valorem librarum mille parvorum, vel abinde supra, possit ordinare, ut sibi fiat unus obitus de suis bonis sic, quod illud, quod dimiserit pro obitu sibi fiendo, non excedat valorem librarum centum parvorum. Et si habuerit de suis bonis ad valorem librarum a mille parvorum inferius, possit dimittere unum suum obitum de libris quinquaginta parvorum, si voluerit, et non ultra; et cui pater vel mater fecisset donum de suis filiis non possit ei dimittere aliquem obitum, tj. ako neka osoba želi ostaviti nešto od svojih dobara za svoj obitus, ako ima od svojih dobara u vrijednosti od 1000 libara malih ili iznad toga, može raspoložiti da mu se učini obitus od njegovih dobara tako da ono što ostavi da bi mu se činilo obitus ne premaši vrijednost od stotinu libara malih. Ako ima svojih dobara u vrijednosti nižoj od 1000 libara može ostaviti jedan svoj obitus od 50 libara malih, ako hoće, ali ne preko toga; kome je otac ili majka učinio dar među svojim sinovima, tomu ne može ostaviti neki obitus.⁷⁶

Što je to obitus u našoj srednjovjekovnoj pravnoj terminologiji? O tome se pravni povjesnici do sada nisu uopće izjasnili. Čak i sam Inchiostri koji je napisao opsežni rad o srednjovjekovnom rapskom pravnom sustavu govori o obitusu samo prilikom raspravljanja o položaju rapske crkve prema rapskoj općini, te ga čak ni ne spominje kod

⁷⁶ Rapski statut, 1. II, cap. XI. U prijepisu Rapskog statuta iz XVIII st. što je pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom R 3292 postoji i talijanski prijevod čitavog statuta. Taj prijevod do danas na žalost nije objavljen. Zato će biti korisno da navedemo ovdje talijansku verziju glave koja govori o obitusu. Ona glasi:

Del far li Mortuarij Cap. XI
Similmente statuimo et ordiniamo che se alcuna persona uorà lasciar cosa alcuna delli suoi beni per il suo mortuario se haurà delli suoi beni fino al ualor di lire mille dei piccioli, ò de li in sù possa ordinar che a se sia fatto un mortuario delli suoi beni, così, che quello che haurà lasciato per il mortuario da farsi a se non passi il ualore di lire cento dei piccioli. Et se haurà delli suoi beni fino al ualor di lire da mille de piccioli in giù, possa lasciar un funerale, o mortuario de cinquanta lire de piccioli se uorà, et non piu oltre et a chi il Padre, e la Madre hauessi fatto dono delli suoi figlioli, non possa a quello lasciar alcun mortuario.

⁷⁷ Inchiostri, n. dj. 407.

analize preferiranja djeteta po Rapskom statutu. Talijanski prijevod Rapskoga statuta što ga donosimo u opasci prevodi obitus s mortuario ili funerale, ali ni time nije ništa naročito rečeno o njegovoj pravnoj prirodi. Ipak, pokušajmo kombinirati podatke iz XI glave II knjige Rapskoga statuta. Iz te glave proizlazi:

- a) da se obitus sastoji od neke stvari,
- b) da se stvar daje u korist oporučitelja, »pro obito suo«,
- c) da se ta stvar može dati onome djetetu koje već nije preferirano »darom«,
- d) da je obitus ne samo u korist oporučitelja, već i u korist onoga tko prima obitus, jer inače ne bi bilo ograničenja pod c),
- e) da se korist oporučitelja sastoji u nekoj religioznoj namjeni, što se vidi iz same riječi obitus, funerale, mortuario.

Iz svega toga slijedi kao najvjerojatnije da je obitus legat — u pravilu prelegat — opterećen nekom obvezom legataru u korist ostavitelja.⁷⁸

Naše tvrdnje dadu se i dokazati, doduše ne baš izvornim materijalom iz Raba, nego izvorima iz susjednoga Krka. Najstariji primjer našli smo u oporuci Deše Baniše od 10. VIII 1284.,⁷⁹ a na to slijedi još i oporuka Anastazije žene Adama Andraševića od 10. X 1305.⁸⁰ Izričito se takva vrst legata opterećenih određenim religioznim dužnostima prelegataru u korist ostaviteljeve duše naziva obitus u oporuci Cecilije Vulpe od 10. VII 1348.⁸¹ gdje se kaže: Item dimisit Andreae ejus nepoti (...) vineam (...) ut ipse (...) teneatur (...) perpetuo annuatim facere eius obitum in loco sancti Francisci de Vegla (...) et vadat semper de haerede in heredem.⁸² Obitus označava dakle misu zadušnicu, a riječ je prešla također na darovani ili zapisani objekt, koji predstavlja neku vrst zadužbine, financijske podloge zadušnice. Obitus nalazimo i u opo-

⁷⁸ Razvitak značenja riječi obitus izgleda dovoljno jasnim: smrt → zadušnica → dio imovine opterećen zadušnicama.

⁷⁹ Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (u daljnjem tekstu CD), vol. VI, 491—492, br. 408 : (...) dimisit vineam (...) campum (...) et ortum (...) nepti suae (...) et ambabus virzolis tali modo, quod ipsa annuatim annuale suum et uxoris facere teneantur, scilicet dare debeant in anniversario suo fratribus minoribus Veglae totum expensum, quod fuerit in illo die necesse, et libram unam incensi in testo sancti Francisci similiter annuatim dare teneantur.

⁸⁰ CD VIII, 92—94, br. 87: (...) dimisit et ordinavit pro anima sua et (...) viri sui (...) vineam Mariae et Dobrae filiis suis (...) tali quidem conditione modisque, quod una ipsarum filiarum tenere debeat et facere annuatim suum anniversarium (...) et reliqua pro anima dicti viri sui omni anno in eodem loco teneatur (...) facere illud idem (...) ita quod praedictum anniversarium in eodem loco fiat in perpetuum annuatim.

⁸¹ CD XI, 476—478, br. 359.

⁸² Tj. također je ostavio Andriji, svom unuku, vinograd (uz uvjet) da je obvezan stalno godišnje činiti zadušnice na mjestu sv. Franje Krčkoga i neka se to prenosi od nasljednika na nasljednika.

ruci nekog Bogdana od 27. IX 1374.⁸³ gdje se također predviđa vječno trajanje obveze. Konačno, knez Nikola Frankopan predvidio je u svojoj oporuci od 22. IV 1377.⁸⁴ vršenje zadužnica i znatna financijska sredstva, samo s razlikom od ostalih oporučitelja, što je ta sredstva zapisao izravno samostanu Sv. Franje, a ne nekom svom potomku koji bi onda bio obvezan na godišnje plaćanje misa zadužnica.⁸⁵ U svakom slučaju, obitus, u prvom redu zamišljen kao raspoložba pro anima, razvio se u pravnu ustanovu preferiranja jednog od potomaka tako da se može reći da je roditeljska sloboda oporučivanja na Rabu obuhvaćala dvije vrsti preferiranja, donum i obitus, ili drugim riječima bila nešto veća nego u drugim statutima s »normalnim« jednostrukim preferiranjem djeteta u visini od 10% vrijednosti ostavštine.

Ovamo se prislanja i pravni sustav Trogira po kojem je također postojala mogućnost dvostrukog preferiranja putem instituta supra partem i putem instituta tzv. azzaticum-a. Taj sustav smo već analizirali i pokušali objasniti u ovome radu. Ovdje možemo dodati samo to da je preferiranje supra partem bilo čini se mnogo uobičajenije od instituta azzaticuma. Notarske knjige što ih je objavio Barada⁸⁶ obavještavaju nas o bar osam slučajeva preferiranja supra partem,⁸⁷ a samo o dva slučaja azzaticuma.⁸⁸ U prvom slučaju ne spominje se tehnički izraz

⁸³ CD XV, 65, br. 45 : (...) dimisit Vulcine ejus nepoti (...) vineam (...) tali modo et conditione, quod dictus Vulcina (...) teneatur (...) facere fieri perpetuo annuatim unum obitum cum pulsatione campanarum (...) et sic dicta possessio semper vadat de herede in heredem cum dictis debitis et tributibus.

⁸⁴ CD XV, 271—272, br. 195: (...) de redditibus (...) dentur (...) conventui fratrum Minorum de Vegla quindecim ducatu (...) ut (...) teneatur (...) perpetuo annualis facere eidem obitum.

⁸⁵ Na otoku Krku nalazimo i u slijedećim stoljećima na slične naloge ostavitelja. Tako se u notarskoj knjizi vrbničkog notara Ivana Stašića može naći bezbroj oporuka s nalogom nasljednicima da se jednom godišnje vrše izvjesne religiozne ceremonije u spomen ostavitelja. Evo samo jednog primjera od 3. studenog 1639.: Pušćam moje redi (sc. nasljednicima) moju obitelj, ča je kći Kate i kći Mare i pušćam njim vse moje stabilo i mobilo, da je dilita na pol, a da me imaju opraviti kako je zakon našega mesta i da mi čine zvojnjenji do let 10. R. Strohal, Glagolska knjiga vrbničkog notara Ivana Stašića, Zagreb 1911, 31. Instituciju sličnu obitusu naći ćemo i na Lošinju (v. npr. oporuku Matije Vuksanića s Unija iz god. 1670, L. Košuta, Glagoljski tekstovi u arhivu osorske općine, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. I, 1953, 196, a obitusu je sasvim slična i brigača na području Kastva i Veprinca. V. O. Mandić, Brigača, razvojni put jednoga pravnog običaja u kastavskoj gosposltiji, Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. IV, Rijeka 1957, 7—55. Kako obitus nalazimo na Rabu u XIV st., neće biti točna Mandićeva opaska da je brigača nastala tek poslije tridentskog koncila u XVI st.

⁸⁶ M. Barada, Trogirski spomenici I, sv. I, MSHSM vol. 44, Zagreb 1948; sv. II, MSHSM vol. 45, Zagreb 1950.

⁸⁷ Barada, n. dj. sv. I 64 od 7. IV 1264; 195 od 24. III 1271; 329 od 16. III 1272; sv. II 46 od 26—28. VIII 1274; 96 od 29. I 1275; 117 od 11. X 1275; 149 od 6. V 1276 i 236 od 22. XI 1279.

⁸⁸ Barada, n. dj. sv. I 332 od 23. III 1272 i sv. II 251 od 28. X 1286.

azzaticum, ali nema sumnje da se radi upravo o tom institutu. Naime, ostavitelj pušta prelegat svojoj unuci po pokojnom sinu, a onda svu imovinu dijeli na sedam dijelova, od kojih tri idu sinovima, pa jedan unuci koja je dobila prelegat i drugoj unuci, jedan ženi, a sedmi dio namjenjuje ostavitelj pro anima. U drugom slučaju spominje se izričito azzaticum te ga kao posebno zanimljivog i navodimo: de omnibus meis bonis que habui a genetrice mea et genitore meo (...) relinquo (...) decimam partem pro acatico et nomine acatici Donato meo nepoti, filio (...) Radoslae mee filie tanquam benemerito ob multa et diuersa fidelia et deuota obsequia et seruita, que mihi actenus hucusque contulit et incessanter conferet et confere non desinit. Oporučiteljica je upravo biranim riječima nastojala da opravda azzaticum i još neke druge raspoložbe u korist Radoslave, svoje kćerke, a Donatove majke, znajući da će njena odluka izazvati burno reagiranje druge kćerke, Radoslavine sestre. I zaista, još istoga dana pojavljuje se pred notarom ta druga kćerka zajedno sa svojim mužem i s jedva suzdržanim bijesom traži neokrnjeni svoj nasljedni dio: volo partem meam integram.⁸⁹

Sve u svemu srednjovjekovni pravni sustavi gradova na našem Primorju pravno-povijesno gledano polaze u nasljednom pravu od osnovnog načela po kojem čitava imovina građanina treba nakon njegove smrti pripasti njegovoj muškoj djeci. To načelo tijekom stoljeća doživljavalo je različite modifikacije koje su sve išle za tim da omogućće građaninu veću slobodu raspolaganja imovinom. Prije svega, tu dolazi u obzir raspolaganje za spas duše u raznim varijantama: u Trogiru u visini dijela jednog djeteta, u Dubrovniku i Kotoru jednom četvrtinom, u Korčuli pokretninama. Zatim, statuti odobravaju odstupanje od potpuno izjednačenosti djece: u Pagu, Braču, Hvaru, Zadru i Splitu preferiranje može iznositi do 10% imovine, u Šibeniku do jedne četvrtine, u Trogiru i Rabu pojavljuju se dva oblika preferiranja itd. Ovlaštenje preferiranja proširuje se od oca na majku, a preferirati se može ne samo mušku, već i žensku djecu. I još, neki noviji statuti već odobravaju roditelju potpuno slobodno raspolaganje bar dijelom imovine: u Šibeniku i Pagu polovicom, na Cresu trećinom, na Krku dijelom u visini dijela jednog djeteta.

Mislimo da prikazana osnovna načela i razvoj nasljednog prava na našoj obali Jadrana bez sumnje dokazuju da ono nije moglo imati svoj izvor u rimsko-bizantskom pravu, a ni u langobardskom odnosno langobardsko-franačkom pravu. Rimsko i bizantsko pravo pretpostavljaju ostaviteljevu slobodu oporučivanja i nastoje ograničiti tu slobodu raznim pravnim sredstvima, od kojih je najvažnije nužno nasljedno pravo. Langobardski je pravni sustav već u VIII st. imao izgrađeno nasljedno pravo oko centralne ideje po kojoj roditelj može raspolagati dijelom imovine u visini dijela jednog djeteta, a langobardsko-franački pravni sustav nije ništa drugo nego daljnja razrada i dogradnja langobardskog prava dijelom kapitularama franačkih vladara, a dijelom snažnim pro-

⁸⁹ Barada, n. dj. sv. II 253 od 28. X 1286.

dorom principa rimskog prava, prodorom koji je dosta zamjetljiv u XI st. u već spomenutom najvažnijem pravnom spomeniku zrelog langobardskog prava, u *Liber Papiensis*. Konačno, sasvim je razumljivo da u osnovama dalmatinskog pravnog sustava ne mogu biti ni principi mletačkog prava, jer ono s jedne strane nije drugo nego zanimljiva kombinacija rimsko-bizantskog prava s langobardsko-franačkim sustavom koji je vladao u pokrajinama oko Mletaka,⁹⁰ a s druge strane utjecaje mletačkog prava možemo zamijetiti u Dalmaciji tek od kraja XII st., dakle u vrijeme kad su osnovna načela pravnih sustava u dalmatinskim gradovima već počela postepeno uzmicati pred navalom novih ideja i novog bujanja proizvodnih snaga.

Ako je dakle točno da početno osnovno načelo dalmatinskog nasljednog prava — imovina treba pripasti muškoj djeci — nije moglo doći ni iz rimsko-bizantskog ni iz langobardsko-franačkog ni iz mletačkog prava onda smo ovlaštteni zaključiti da je ono recipirano iz staroga hrvatskog odnosno šire rečeno iz staroga slavenskog prava. Dakako da izlazi iz okvira naših razmatranja u ovome radu ispitivanje problematike koju ovaj rezultat otvara, a u prvom redu pitanja u koje je vrijeme i pod kojim povijesnim i društvenim pretpostavkama i uvjetima izvršena ta recepcija. S obzirom na to da se radi o načelima koja odgovaraju društvu s razmjerno slabo razvijenim proizvodnim snagama u uvjetima predominacije vojničkog aspekta društvenog života skloni smo tu recepciju prebaciti u VII i VIII st., tim više što su to stoljeća u kojima je upravo takvo pravo najbolje odgovaralo prilično bijednim prilikama u dalmatinskim gradovima.

Naprotiv, dalmatinsko preferiranje djeteta na osebujan način što smo ga u ovome radu analizirali čini se da nije recipirano ni iz kojeg susjednog pravnog područja. Naime, kad bi ono bilo recipirano iz staroga hrvatskog prava onda bi se moglo očekivati da će osebujno dalmatinsko preferiranje biti najbolje sačuvano na Krku jer je Krk sve do 1480. god. imao od svih naših primorskih pravnih područja najviše uvjeta da izbjegne previše snažni utjecaj bilo hrvatsko-ugarskog bilo mletačkog prava, a s druge strane čini se da je još od druge polovice XI st. hrvatski utjecaj na Krku bio vrlo snažno prisutan, o čemu svjedoče događaji na Krku što ih je tako živopisno opisao Toma Arhiđakon

⁹⁰ Mletačko pravo poznavalo je početkom XIII st. punu opoučnu slobodu uz jedino ograničenje formalnog nužnog nasljednog prava sina. Stat. E. Dand. 49: *Dishereditare quidem filium suum nemo potest ut non faciat ei aliquam parciunculam* (...). E. Besta — R. Predelli, *Gli statuti civili di Venezia anteriori al 1242*, Nuovo Archivio Veneto, Num. 41, Nuova serie Num. 1 Tomo I, Parte I, Venezia 1901. Podrobnije E. Besta, *Il diritto e le leggi civili di Venezia fino al dogado di Enrico Dandolo*, Venezia 1900, 94—104. Međutim, već 1242. god. J. Tiepolo propisuje materijalno nužno nasljedno pravo sina u visini trećine nekretnina. Stat. J. Tiepolo IV 35: *Dishereditare quidem filium suum nemo potest ex toto ut non faciat ei aliquam particulam hereditatis sue et ei in testamento dimittat. Et hanc particulam interpretamus et dicimus semper esse intelligendam tertiam portionis sue rerum immobilium, quam iure hereditario, nisi fuisset exheredatus a patre habuisset* (...). R. Cessi, *Gli statuti veneziani di Jacopo Tiepolo del 1242 e le loro glosse*, Venezia 1938.

i Bašćanska ploča. Pa ipak u Krku nalazimo jedva na neke tragove preferiranja djeteta na specifično dalmatinski način, dok s druge strane krčki sustav roditeljskih ovlaštenja na raspolaganje imovinom za slučaj smrti toliko živo podsjeća na langobardski sustav (ovlaštenje oca da slobodno raspolaze dijelom imovine u visini dijela jednog djeteta), da nam se upravo nameće zaključak da je na Krku recipirano pravo stare hrvatske države narodnih vladara — i inače dosta slično langobardskom pravu — što opet znači da je hrvatsko pravo doživjelo sličnu evoluciju kao i langobardsko pravo, samo sa zakašnjenjem od nekoliko stoljeća.

Preferiranje djeteta na dalmatinski način u visini od 10% ukupne imovine proteže se samo od Raba do Brača. Čini nam se da smo dokazali da su Šibenik i Pag ideju takvog preferiranja preuzeli iz Zadra. Ako je dakle točno da ideja o preferiranju djeteta s 10% ukupne imovine nije mogla doći ni s kojega susjednog pravnog područja i ako je točno da je Zadar dao impuls za prihvaćanje takve pravne ustanove u Šibeniku i Pagu, onda smatramo da je najvjerojatnije da se ta ideja proširila iz Zadra i na druga susjedna pravna područja, na Rab, Trogir, Split, Brač i Hvar. Ako uzmemo u obzir centralni položaj Zadra i njegov značaj kao najjačeg srednjodalmatinskog ekonomskog centra, onda će nam ta teza izgledati još privlačnijom.

Naša teza otvara nove vidike na međusobne odnose dalmatinskih gradova. Ono upravo izaziva daljnje razmišljanje ne samo o drugim eventualnim mogućim utjecajima Zadra i njegova pravna sustava na obližnje i udaljenije dalmatinske gradove, već i na druge alternative, tj. na utjecaj Splita, a i drugim manjih, ali vitalnih centara. Sve su to još nenačeta pravna pitanja koja daleko prelaze okvire ovoga rada.

Analiza odredaba o preferiranju djeteta dovela nas je do saznanja o tome da se početno osnovno načelo nasljednog prava dalmatinskih pravnih sustava sastojalo u pravu muške djece na očevu ostavinu. Obratno, preferiranje djeteta u načelnoj je suprotnosti s principom slobode oporučivanja povezanog s nužnim nasljednim pravom ostaviteljevih potomaka. I zato je razumljivo što nužno nasljedno pravo nalazimo tek vrlo rijetko u dalmatinskim statutima. Najranije ga nalazimo u Splitskom statutu iz 1312. god. Prema tom statutu otac je u oporuci morao ostaviti svojim zakonitim potomcima nužni dio u visini od jedne trećine onog što bi potomak dobio da je otac umro bez oporuke.⁹¹ To su potpuno rimsko-bizantski principi, koji živo podsjećaju na sličnu odredbu Mletačkog statuta iz 1242. god.⁹² S tim je u raskoraku odredba istog statuta po kojoj nullus habens heredes possit dare alicui suorum

⁹¹ Splitski statut, l. III, cap. XIX: (...) pater in testamento (...) non possit fraudare filium (...) legitima debita iuris nature, id est, tercia parte illius partis, quam filius haberet de bonis patris sui si pater moriretur sine testamento (...)

⁹² Sličnost je tim veća što Splitski statut ne prihvaća Justinijanove norme o različitoj visini nužnog nasljednog dijela u ovisnosti o broju djece.

⁹³ Splitski statut, l. III, cap. XXXVIII.

heredum super partem nisi decimam partem suorum bonorum (...); tj. nitko tko ima nasljednika ne može dati jednome od nasljednika iznad (njegova) dijela više od desetine dijela svojih dobara. To je propis iz sasvim drukčijeg sustava nasljednog prava. To se osobito vidi iz riječi super partem iz kojih se vidi da je sastavljač te odredbe imao u vidu sustav po kojem djeca imaju pravo na očevu ostavštinu na sasvim drukčiji način nego po rimsko-bizansko-modernom nasljednom pravu. Radi se manje o pravu na tuđu, očevu imovinu, a više o čvrstom pravu na »svoj« dio. A taj dio mora biti jednak s dijelovima ostale djece. Jedino što se odobravalo u Dalmaciji pa i u Splitu bilo je to da je otac mogao desetinom svoje imovine nagraditi poslušno dijete. Preferiranje djeteta u sustavu nužnog nasljednog prava pomalo je nepotrebna besmislica. Otac je mogao svoju imovinu razdijeliti kako je htio, samo je morao paziti da djetetu ostavi bar jednu trećinu njegova intestatna dijela. Npr. ako otac ima dvoje djece i ostavštinu od 100.000 novčanih jedinica, on može po splitskom statutu iz 1312. god. učiniti ovakvu oporuku:

djetetu A	17.000.— ⁹⁴
djetetu B	83.000.—
ukupno	100.000.—

Kakvog smisla ima prelegat u takvom sustavu? Pogotovo nema smisla ograničavati prelegat na najviše jednu desetinu kad su već ostale oporučne raspoložbe omogućile veliku razliku među djecom. Uostalom, u našem primjeru prelegat se uopće ne bi mogao ni učiniti, zato što dijete A u svakom slučaju mora dobiti bar 16.666.— tj. jednu trećinu svog nasljednog dijela. Drugim riječima sastavljač je ostavio iz nepažnje propis o preferiranju, a u praksi ta nepažnja nije imala nikakvih loših posljedica pa je mogla proći neopažena tim više što je narod još uvijek smatrao da djeci treba ostaviti sve uz izvjesno preferiranje poslušnog djeteta.⁹⁵ Možda su splitski gradski oci zahtijevali od sastavljača statuta da zadrži odredbu koja u novom sustavu nije imala više nikakva smisla, ali koja je odgovarala njihovim nazorima i shvaćanju naroda pa je sastavljač statuta morao zatomiti svoj pravni odgoj i svoje poznavanje rimskog prava pred čvrstim željama naručitelja statuta.⁹⁶

⁹⁴ Dijete A imalo bi pravo na 50.000.— da je otac umro bez oporuke, a nužni dio iznosi 16.666.—, tj. jednu trećinu od 50.000.—

⁹⁵ Uostalom, takvo shvaćanje je ostalo i do danas unatoč stoljetnom vladanju principa slobode oporučivanja i nužnog nasljednog prava. Do danas se smatra da je nemoralno lišiti djecu nasljedstva. Do danas se poslušnom djetetu ostavlja nešto više, ali najčešće i sasvim loše dijete dobije »svoj« dio. Čak se do danas zadržao osjećaj da na seosku kuću i najbolju zemlju imaju bar moralno pravo u prvom redu sinovi.

⁹⁶ Odredba Splitskog statuta III, cap. XXXIV po kojoj cijela oporuka postaje nevaljanom ako se oporučitelju naknadno rodi sin ne potječe iz barbarskog prava premda bi njen sadržaj i njena ratio na prvi pogled govorili u prilog toj tezi. To je odredba koju nalazimo već u klasičnom (Gai Institutiones 2, 131. v. npr. J. Reimach, Gaius Institutes, Paris 1950, 60), postklasičnom (Gai Institutionum Epitome, 2, 3, 2; V. S. Riccobono — J.

Koliko nam je poznato, nužno nasljedno pravo izričito je uvedeno još samo na Braču, i to tek u ožujku 1436. god. Nužno nasljedno pravo uvedeno je dakako zajedno sa slobodom oporučivanja jer su to dva međusobno povezana pravna instituta, a posebno je zanimljivo da se visina nužnog nasljednog dijela ne navodi, već se reformacija naprosto poziva na mletačko pravo. Vrijedi istaknuti i to da je sastavljač reformacije posebno naglasio neograničenu mogućnost preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece,⁹⁷ drugim riječima Bračani su u tom pravnom pitanju bili konzekventniji i logičniji od Splitskih uvidjevši da ograničeno preferiranje jednog djeteta pripada pojmovno u sasvim drugi nasljednopravni sustav od onog što su ga upravo uvodili.

Ukratko novi nasljednopravni sustav što ga je u Dalmaciji prvi uveo Split najkasnije 1312. god., a potom i Brač (1436. god.) ima dvije glavne značajke — slobodu oporučivanja i nužno nasljedno pravo potomaka. Obje značajke načelno su usko povezane jer su vrlo rijetki pravni sustavi koji ne štite potomstvo bar formalnim ako već ne i materijalnim nužnim nasljednim pravom potomaka.⁹⁸ Pa ipak daleko od nas i sama pomisao da su naši stari uvođenje novog nasljedno-pravnog sustava oporučne slobode povezane s nužnim nasljednim pravom osjećali kao neku veliku revoluciju. Stari sustav bio je već iznutra »omekšan« tolikim iznimkama da se novi sustav osjetilo više kao tehničku izmjenu propisa, a manje kao revolucionarni zahvat u strukturu i osnovu obitelji. Usporedimo npr. Šibenik i Pag koji su još uvijek zadržali u načelu stari sustav sa Splitom i Bračom (nakon 1436. god.) koji su recipirali rimsko-bizantsko-mletačko pravo. U Šibeniku i Pagu je otac morao podijeliti svu imovinu među djecom na jednake dijelove, a u Splitu i Braču otac je imao potpunu slobodu oporučivanja. Ipak kao što znamo, u Šibeniku

Baviera — C. Ferrini, *Fontes iuris anteiustiniani, Florentiae 1909, II, 179*) i Justinijanovu pravu (*Iust. Institutiones 2, 13, 1. V. Corpus iuris civilis, editio stereotypa quinta decima, vol. I, Berolini 1928, P. Krüger, Institutiones 19*). U Trogiru je takva odredba prihvaćena tek 1470. god., dakle u doba sve jačeg nadiranja rimskog i mletačkog prava (v. Trogirski statut, Reform., I. II, cap. 69).

⁹⁷ Brački statut, Reform. I. III, cap. XVI: (...) *paterfamilias (...) non sit adstrictus testari filijs solummodo suos censos, quin imo libere possit (...) da suis bonis (...) disponere (...) et quod uni filiorum plus valeat testari in testamento, quam alteri (...) reservata tamen vero iurisdictione filiorum, secundum particulam vigentem in statutis Venetiarum super hoc clare testantibus*. Takvo neposredno preuzimanje mletačkih privatnopravnih normi bilo je u Dalmaciji prilično rijetko. Tako su Zadranjani (Zadarski statut I. III cap. 127—129) i Trogirani (Trogirski statut, Reform. I. II cap. 22 iz god. 1428.) en bloc preuzeli i mletačko neoporučno pravo, kod čega su Trogirani čak izričito naglasili da se radi o uvođenju mletačkog prava naslovivši navedene reformacije *Lex nova veneta*.

⁹⁸ Formalno nužno nasljedno pravo koje zaista u vrlo slaboj mjeri štiti opravdane interese potomstva imala je Rijeka prema odluci gradskog vijeća od 3. ožujka 1459. po kojoj *pater et mater secundum consuetudinem dicte Terre Fluminis possunt (...) priuare hereditate (...) filium et filiam (...) duntaxat (...) relinquat filio uel filie (...) vnum lignonem, vnam crastinizam et vnam falcem a putando*. M. Zjajić, *Knjiga riječkog notara i kancelara Antuna de Renno de Mutina (1436—1461) III, Vjesnik Histoijškog arhiva u Rijeci, sv. I, Rijeka 1959, 356—357*.

i u Pagu bilo je dozvoljeno ocu da polovicom svoje imovine raspolaže po volji, a u drugoj polovici koja je ostajala djeci, smio je preferirati jedno dijete sa četvrtinom (u Pagu sa desetinom) vrijednosti ukupne imovine. S druge strane, u Splitu i Braču otac je morao ostaviti djetetu bar trećinu intestatnog dijela. Pretpostavimo da je otac u sva četiri pravna područja imao imovinu od 100.000.— novčanih jedinica, da je imao dvoje djece i da je želio jednom od djece ostaviti samo ono najminimalnije na što ga je propis obvezivao. Taj minimum iznosi u Šibeniku 12.500.—,⁹⁹ na Pagu 20.000.—,¹⁰⁰ a u Splitu i na Braču 16.666.—.¹⁰¹ Ostalo bi samo kao otvoreno pitanje da li je otac u Šibeniku i Pagu mogao polovicu imovine kojom je slobodno raspolagao dodijeliti jednom djetetu ili je morao taj dio ostavštine namijeniti za spas duše ili ostaviti nekoj trećoj osobi. Po slovu statuta i prema nekim drugim pravnim sustavima¹⁰² otac je svoju polovicu zaista morao tako razdijeliti da među djecom ne bude razlika veća od četvrtine imovine. Takvo rješenje čini se ipak pomalo čudnim i nelogičnim.

Na kraju ovih naših analiza o preferiranju djeteta u srednjovjekovnim dalmatinskim statutima možemo postaviti pitanje zašto je uopće početno u Dalmaciji prihvaćen nasljednopravni sustav po kojem su djeca obvezno nasljeđivala svoga oca na jednake dijelove, zašto je taj sustav postepeno doživljavao korekcije i zašto se konačno počelo prelaziti na pravo slobodnog oporučivanja s određenim garancijama u vidu nužnog nasljednog prava ostaviteljevih potomaka.

Čini nam se da je pravi odgovor u razvoju proizvodnih snaga, u jačanju trgovine i pomorstva i u povećanju individualno stečene imovine. I zaista, u vrlo siromašnoj Dalmaciji nakon osvajanja najvećeg dijela Balkanskog poluotoka sa strane Avara i Slavena, s vrlo slabom trgovinom i pomorstvom, s društvenim snagama u prvom redu usmjerenim na pitanja obrane, kada su jedino pravo bogatstvo predstavljali zemlja i kuća, ništa prirodnije i razumljivije nego da se ta imovina naslijeđena od predaka prenese na potomke. Svaki čin otuđivanja zemlje i kuće izvan obitelji morao je u takvoj gospodarskoj situaciji izgledati bezbožnim i nemoralnim i zato nije čudo što je pravo pratilo ekonomiku i moral i davalo svoju podršku i sankciju opisanom nasljednopravnom sustavu.

⁹⁹ Tj. s 50% (= 50.000.—) otac slobodno raspolaže, a s 25% (= 25.000.—) može preferirati jedno dijete. Ostaje 25.000.— koji se dijele na dva jednaka dijela.

¹⁰⁰ Tj. s 50% (= 50.000.—) otac slobodno raspolaže, a s 10% (= 10.000.—) može preferirati jedno dijete. Ostaje 40.000.— koji se dijele na dva jednaka dijela.

¹⁰¹ Kako postoji dvoje djece, svaki bi neoporučno naslijedio 50.000.— Jedna trećina od toga iznosi 16.666.—

¹⁰² Npr. u sjevernoj Francuskoj. V. P. Viollet, *Histoire du droit civil français*, 3. édition, Paris 1905, 871 = Réimpression, Aalen 1966, 931: s'il (sc. le testateur) a des enfants, il ne peut disposer de la quotité disponible qu'en faveur d'un étranger; il n'a pas le droit de favoriser par un legs l'un de ses enfants.

Kada je od IX, a naročito od XI st. došlo do povećanja blagostanja iz raznih razloga u koje ovdje ne možemo ulaziti i kada se jačanjem trgovine i pomorstva povećalo individualno bogatstvo, društvo nije više moglo smetati slobodnije raspolaganje za slučaj smrti. Pogotovo je vladajuća religija morala s odobravanjem podupirati svako nastojanje da se pobožnim namjenama osigura spas duši, jer su kod toga crkvene ustanove sasvim dobro prolazile. S druge strane izvjesno preferiranje poslušnog djeteta nije bilo u suprotnosti s prirodnim ljudskim osjećajem da je pravedno i pošteno dozvoliti slobodnu raspoložbu s onim što se steklo. Konačno, dozvolilo se u određenom opsegu i raspolaganje za slučaj smrti i u korist trećih osoba. Načelo diobe imovine među djecu na jednake dijelove ostalo je i dalje na snazi, ali uzdrmano spomenutim mogućnostima odstupanja od njega. Kada je od XII st. dalje u Dalmaciju počelo sve snažnije prodirati rimsko pravo što se zbog sličnog ali ranijeg i burnijeg ekonomskog i društvenog razvitka u Italiji naučalo u sjevernotalijanskim sveučilištima, ono je naišlo na povoljne uvjete za recepciju. Ideje rimskog prava o slobodi oporučivanja bez sumnje su potpomogle daljnji razvoj nasljednog prava u Dalmaciji, bilo tako što su naprosto prihvaćene, kao npr. u Splitu i Braču, bilo tako što su sa svoje strane potpomogle jačanje načela slobodnog oporučivanja unutar staroga sustava. Sve to zajedno s postojanjem većeg broja gradskih općina s autonomnim pravnim razvojem stvorilo je prilično šarenu sliku nasljednog prava u srednjovjekovnoj Dalmaciji. Cilj ovog rada bio je upravo u tome da se u tom kaleidoskopu pravnih normi pronađu bar neke osnovne ideje vodilje. Analiza pravne ustanove preferiranja djeteta pomogla nam je kod toga u znatnoj mjeri.

IV Rezultati

1. Srednjovjekovno nasljedno pravo gotovo svih gradskih općina na našem Primorju počevši od Krka pa sve do Budve, sadržavalo je pravnu ustanovu preferiranja jednog djeteta na štetu druge djece. Preferiranje djeteta na pravnim područjima od Raba do Brača imalo je kod toga vrlo slične značajke: roditelj je mogao ostaviti jednom djetetu prelegat u visini od 10% ukupne njegove imovine (u Šibeniku: jednu četvrtinu; na Rabu i u Trogiru pojavljuju se dva tipa preferiranja, oba po 10% vrijednosti očeve imovine). Na Krku je roditelj slobodno raspolagao dijelom ostavštine u visini dijela jednog djeteta, a ostatak je morao razdijeliti među djecu na jednake dijelove uz mogućnost preferiranja jednog djeteta u visini od jednog romanata. U Budvi je preferiranje moglo doseći visinu od 20 perpera, dok su Dubrovnik i Kotor priznavali osebujno preferiranje najstarijeg sina. Neki statuti nisu uopće spominjali preferiranje, tako npr. Riječki i Creski statut.

2. Suprotno mišljenju U. Inchiostrija ovim radom se dokazuje da je dalmatinskog preferiranja djeteta sasvim različiti pravni institut od langobardske melioratio jednog djeteta. Naime, po langobardskom pravu

otac je mogao raspolagati dijelom ostavštine u visini dijela jednog djeteta bilo za spas duše bilo za preferiranje jednog djeteta. Naprotiv dalmatinsko nasljedno pravo odobrava roditelju razmjerno slobodno raspolaganje s dva odvojena dijela ostavinske mase: jednim dijelom roditelj je smio raspolagati za spas duše (i eventualno u korist trećih osoba), a drugim dijelom je vršio preferiranje.

3. Preferiranje djeteta ima svoju osnovu u takvom nasljednom pravu u kojem je otac morao ostaviti svu svoju imovinu svojim sinovima na jednake dijelove. Takvo početno nasljedno pravo vladalo je bez sumnje u cijeloj Dalmaciji vjerojatno od VII st. dalje, a njegove izvore ne možemo tražiti ni u rimsko-bizantsko-mletačkom ni u langobardskom odnosno langobardsko-franačkom pravu, već u starome hrvatskome odnosno šire gledano u starome slavenskom pravu.

4. Samo preferiranje djeteta pojavilo se mnogo kasnije. Krčki nasljednopravni sustav, toliko sličan langobardskom, navodi na pomisao da je recipiran iz staroga hrvatskog prava hrvatske države narodnih vladara jer je upravo na Krku i inače utvrđena najvažnija hrvatska kulturna i politička penetracija. Obratno, tipično dalmatinsko preferiranje djeteta s 10% ukupne imovine najvjerojatnije je niklo u Zadru i odatle se proširilo u druge dalmatinske gradske općine.

5. Preferiranje djeteta i mogućnost raspolaganja dijelom ostavštine za spas duše ili u korist treće osobe u velikoj su mjeri uzdrмали temelje starog nasljednopravnog sustava. Ipak je on ostao i dalje na snazi u većini dalmatinskih gradskih općina u ovom izmijenjenom obliku: otac može dijelom imovine potpuno slobodno raspolagati, ostatak mora podijeliti među djecom na jednake dijelove uz izuzetak kvote namijenjene poslušnom djetetu.

6. Samo u nekoliko gradova, u prvom redu u Splitu i Braču, prešlo se u cijelosti na rimsko-bizantinski tip nasljeđivanja, najvjerojatnije preuzet preko Mletaka, čija se glavna značajka sastojala u tome što je roditelj imao slobodu oporučivanja uz ograničenje nužnog nasljednog prava potomaka. U praksi se taj novi sustav nije previše razlikovao od staroga sustava izmijenjenog u smislu veće slobode oporučitelja tako da su građani uvođenje novog sustava osjećali više kao promjenu pravne tehnike, a manje kao revolucionarni akt.

Riassunto

In quasi tutti i comuni del nostro litorale, da Krk (Veglia) a Budva, il diritto di eredità medioevale conservava l'istituzione dell'avvantaggiamento di un figlio a danno degli altri. Nelle giurisdizioni da Rab (Arbe) a Brač (Brazza) quest'istituzione aveva caratteristiche simili: il genitore poteva lasciare al figlio un prelegato per l'ammontare del 10 per cento dell'eredità complessiva (a Šibenik — Sibenico — di un quarto; mentre a Rab e a Trogir — Traù — si praticavano due tipi di avvantaggiamenti, ciascuno cor-

rispondente al 10 per cento del valore del patrimonio paterno). A Krk il genitore poteva disporre liberamente della parte d'eredità equivalente a quella spettante a un figlio, mentre doveva dividere il rimanente in parti uguali tra i figli, con licenza di avvantaggiarne uno per l'ammontare di un romanato. A Budva l'avvantaggiamento poteva assicurare fino a 20 perper, mentre a Dubrovnik (Ragusa) e Kotor (Cattaro) vigeva un avvantaggiamento particolare a favore del primogenito. Alcuni statuti, come ad esempio quelli di Rijeka (Fiume) e Cres (Cherso), non facevano cenno alcuno dell'avvantaggiamento.

Con questo lavoro, contrariamente all'opinione di U. Inchiostri, si dimostra come l'avvantaggiamento sia stato in Dalmazia un'istituzione legale del tutto diversa dalla longobarda *melioratio* di un figlio. Secondo il diritto longobardo infatti, il padre poteva usare della parte dell'eredità corrispondente a quella di un figlio sia per il salvamento dell'anima, sia per l'avvantaggiamento di un figlio. Invece il diritto di eredità dalmata concedeva al testatore di disporre in maniera relativamente libera di due parti distinte del patrimonio: una il genitore poteva adoperarla per il salvamento dell'anima propria (o eventualmente a favore di terze persone), con l'altra effettuava l'avvantaggiamento.

Questa istituzione trae le sue radici in quel diritto di eredità secondo il quale tutti i beni del padre, distribuiti in parti uguali, andavano ai figli. Questo diritto primario vigeva indubbiamente in tutta la Dalmazia dal VII secolo in poi, e le sue origini non si possono rinvenire nel diritto romano-bizantino-veneziano e nemmeno in quello longobardo e, rispettivamente, franco-longobardo, bensì nel vecchio diritto croato, ovvero slavo se considerato più vastamente.

L'avvantaggiamento di un figlio e la possibilità di disporre di parte del diritto di eredità di Krk, così simile a quello longobardo, induce a ritenerlo acquisito dal vecchio diritto dello stato croato dei governanti nazionali, essendosi riscontrata proprio a Krk la più importante penetrazione politica e culturale croata. Al contrario, l'avvantaggiamento di un figlio per l'ammontare del 10 per cento dell'eredità così tipicamente dalmata, ebbe probabilmente origine a Zadar (Zara) da dove si diffuse negli altri comuni della Dalmazia.

L'avvantaggiamento di un figlio e la possibilità di disporre di parte del patrimonio per il salvamento dell'anima o a favore di terze persone, scosse alle fondamenta il sistema del vecchio diritto di eredità. Nonostante esso venne mantenuto in vigore anche in seguito nella maggior parte dei comuni dalmati con questo mutamento: il padre poteva deliberare di parte dell'eredità, mentre il resto doveva ripartirlo in parti uguali tra i figli, eccezion fatta per la quota riservata al figliolo obbediente.

Solo in alcune città, in primo luogo Split (Spalato) e Brač, venne adottato completamente il diritto ereditario romano-bizantino, probabilmente per il tramite dei Veneziani, la cui caratteristica principale consisteva nella libera designazione dei lasciti da parte del testatore, con l'esclusione di quanto legittimamente spettava ai discendenti. In pratica questo nuovo sistema non differiva molto dal vecchio diritto, modificato per consentire maggiore libertà al testatore, cosicché esso, agli occhi dei cittadini, più che un atto rivoluzionario, apparve come un mutamento di tecnica giuridica,